

ארחות המוסר

ספר מוסר
"ארחות צדיקים"
עם הוספות
ביאורים ועיונים

ספר לימוד יומי בתכנית חלוקה חדשית

כסלו - תשע"ד

ארגון "ארחות יושר"

ת.ד. 596 סניף רבי עקיבא בני-ברק
טל': 077-9230219 נייד: 052-7167812
פקס: 077-4230219

מוסדות, שיעורי תורה ופרטיים
המעוניינים

בחוברות יפנו לארגון "ארחות יושר"
בפקס: 077-4230219

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, לתרגם
חלק כלשהו מתוכן הספר, בין אם לשימוש פנימי
ו/או לשימוש מסחרי ללא אישור מפורש
מארגון "ארחות יושר".

עימוד, עיצוב והפקה:
אפקטיב

054-8485060 / 03-5796812

נדפס על נייר שאין בו חשש חילול שבת ח"ו

"ארחות המוסר"

יו"ל ע"י ארגון "ארחות יושר"
מיסודו והכוונתו של מרן שר התורה
הגר"ח קניבסקי שליט"א.

ראש המכון:

הרב אריה קניבסקי

עורך ראשי:

הרב ליפא פלמן

חברי מערכת:

הרב אשר לייבי

הרב יחיאל חסידה

הרב דוד יגאלי

הרב ישראל מאיר וולך

יוצא לאור לזכוי הרבים

לעלוי נשמת

הרבנית הצדקנית אמן של ישראל

מופלאה ומופלגת במדות טובות וכמאור פנים לכל אדם

מיוחדת ויחידה בדורנו ביראת שמים ומעשים טובים

לכלל ולפרט

מרת **בת שבע אסתר קניבסקי ע"ה**

בת מרן רבינו יוסף שלום אלישיב זצוק"ל

אשת חבר לרבינו מורה דרכנו

מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א

בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר

שהשיבה נשמתה לבוראה ביום השבת קדש

חול המועד סוכות י"ז תשרי תשע"ב

עליה אנו קוראים את המקראות

עוז וחדר לבושה ותשחק ליום אחרון

רבות כנות עשו חיל ואת עלית על כלנה

אוי מי יתן לנו תמורתה

זכותה תנן עלינו

תנצב"ה

חוברת זו מוקדשת לזכר

ולעילוי נשמות הנפטרים

ר' **שמואל** בן ר' צבי **קניבסקי** ז"ל

נפטר י"א תשרי תשל"ח

יצחק בן גבריאל ויפה **ארנוב** ז"ל

נפטר כ"ח אדר תשכ"ט

ת.נ.צ.ב.ה

הונצחו על ידי

מר אלון ארכוב שיחי'

להצלחתו

הלימוד בספר המוסר מוקדש

לעילוי הנשמה טהורה והזכה של הילד

משה ז"ל

בן יבלחט"א ר' **יצחק מאיר** וחיה **הולנדר**

נקטף במוצש"ק ט"ז במר חשון התשע"ד

לרפואת הילד

יאיר יונתן רפאל

בן **מירב מיכל** ור' **אליהו הולנדר**

שיחיו' לאורך ימים טובים

תוכן הענינים

10.....פתח דבר

13.....שער הזכירה חלק ב'

46.....שער השכחה

53.....שער השתיקה

77.....פעילות הארגון

על כל פסיעה ופסיעה

למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור (משלי ב' פסוק כ')

יתברך הבורא, וישתבח היוצר, יתפאר העליון, ויתרומם המתנשא לכל לראש, שזיכנו בחסדיו המרובים, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, להכנס בפתח שער הקודש, השער אשר דרכו ניתן למצוא את הדרך המובילה מעלה מעלה, לשלמות המידות וידיעת התורה, עליה אמר החכם מכל אדם: "למען תלך בדרך טובים, ואורחות צדיקים תשמור".

על פי עצתו והוראתו של רבינו הגדול מורה דרכנו, מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, זכינו בחסדי השי"ת להחדיר את לימוד מוסרי ה' בתוך שיעורי לימוד התורה הקדושה, ובתום שנה לתחילת פעילותנו, סיימנו בחסדי ה' יתברך לבאר ולחלק לסדר לימוד יומי את ספרו הנפלא של רבנו שליט"א, "אורחות יושר".

כמעשינו בראשונה, ממשיכים אנו בחוברת האחת עשרה, לבאר ולחלק לסדר יומי את הספר הקדוש "ארחות צדיקים", מיסודות ספרי המוסר בעם ישראל. הספר נכתב כפי המקובל אצלנו, בערך לפני כשבע מאות שנה, על ידי אחד מענקי הרוח בדור הראשונים כמלאכים, אשר לגודל ענותנותו לא חתם את שמו על הספר, אמנם כל מעיין בספר יגלה את פלאו, אשר כל דבריו וסגנונו מתאימים לדורנו, ממש כאילו נכתבו בימינו והוא פלא גדול.

הנהגה גודל חשיבות והכרחיות תיקון המידות, כבר ביאר מרן החזון איש בהרחבה בספרו "אמונה ובטחון" (פרק ד'), וכה כותב בין דבריו: כי תיקון המידות הן יסוד המוסד למצוות החוקיים ולמצוות המשפטיים

גם יחד, ומבאר שם בלשונו הזהב: אל יחשוב האדם, כי תיקון המידות מתייחס רק למצוות שבין אדם לחבירו, ואילו במצוות שבין אדם למקום, להם צריך רק יראת שמים, אין הדבר כן, כי זה האדם אשר מדותיו כבריינתן, ולא הותקנו על פי המוסר והדעה, הרי הוא מסור ביד יצרו ואין יצרו מסור בידו, ולא יתכן שיהא שלם במצוות שבין אדם למקום, ואם מקיימן במדה ידועה, הוא רק מפני שאינם נפגשים בהתנגדות מצד אחד ממדותיו המגונות, אך ברגע שיתנגשו במידותיו הרעות, לא תעמוד יראתו בפניהם, ומעשים בכל יום וכו' עיי"ש בדבריו המתוקים.

וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה (בירושלמי שבת פ"א ה"ג): מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה עקב לסוליייתה, שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'", ונאמר "עקב ענוה יראת ה'", למדנו, כי סדר הדברים הוא: תיקון המידות, יראת שמים, ותלמוד תורה.

עינינו נשואות למרומים בתפילה ובתחינה, שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד, שנזכה לכוון לאמת, לבאר ולהעיר עינים בדרך הנכונה, ויהיו שפתינו והגיון לבנו נכונות ומישרות, להרבות כבוד שמים, להגדיל תורה ולהאדירה. זכות רבנו המחבר וצוק"ל, וברכותיו של מרן שליט"א, יעמדו לנו למצוא חן בעיני אלקים ואדם, ונזכה להפיץ ולהצית את נר האמת והצדק, להרבות האור בקדושה ובטהרת הלב בין כל עמו ישראל באהבה, ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, בביאת המשיח ובבניית בית הבחירה, במהרה בימינו אמן.

בברכת התורה
מערכת אורחות המוסר

שער התשעה-עשר
שְׁעַר הַזְכִּירָה
 חֶלֶק ב'

הַחֲמֵשׁ-עֶשְׂרֵה - שִׁזְזוּר שְׁהָאֲדָם¹ מִזְמִין צְרָכָיו
קָדָם שְׁצָרִיךְ, וְהוּא אֵינּוּ יוֹדֵעַ אִם
יִתֵּיב עַד שְׂיִהְיֶה מֵתָן אִם לֹא. וְהַחֲלוּךְ בְּדֶרֶךְ רְחוּקָה² אֵיךְ
הוּא מִזְמִין צִידָה לְדֶרֶךְ.³ קָל-וְחֹמֶר שְׁנַעֲשֶׂה בֶן⁴ לְעוֹלָם
הָאָרֶץ,⁵ שֶׁהוּא דֶרֶךְ רְחוּקָה,⁶ וּפְתָאוּם שׁוֹלַח הַמָּקוֹם

ביאורים

1. מזמין צרכיו קודם שצריך. מכין לעצמו מראש את מזונותיו ועתידו הכלכלי עוד לפני שנצרך להם. 2. איך הוא מזמין צידה לדרך. מכין לעצמו צרכי נסיעתו [-מלאי מזון, בגדים, כסף וחפצים שונים] יותר מכדי צרכו. 3. קל וחומר שנעשה כן. שחייבים אנו להתכונן ולהכין צידה רבה לדרך הארוכה והיא הנסיעה אל העולם הבא, ואשר הוא דבר ודאי ואין לנו מפלט ממנו ולא מנוס מפניו. 4. לעולם הארוך. לעולם הבא שהוא עולם נצחי. 5. שהוא דרך רחוקה. הדרך אל העולם הבא רחוקה מאוד, וכפי שביאר ב'מרפא לנפש', כי מי יודע כמה שנים תצטרך הנשמה להיות נע-ונד בימים ובנהרות, ביערות ובמדברות, ולהתגלגל בבהמות וחיות טהורות וטמאות ובכף הקלע, ולסבול שאר יסורים וטלטולים עד שתזכה להגיע אל מקום מנוחתה, כמבואר בספרים הקדושים. 6. ופתאום שולח המקום שלוחו להביא האדם. כנאמר בקהלת (ט, יב): "כי גם לא ידע האדם את עתו...". ובמסכת שבת (ל.) אמרו על יום המות שהוא מהדברים המכוסים מבני אדם: "גזירה היא מלפני שאין מודיעין מדת ימיו של אדם", אלא בהגיע זמנו של אדם למות ולהיפטר מהעולם שולח הקב"ה את שלוחו - הוא מלאך המות

סדר הלימוד היומי בשיעורים

- יום א' ל' חשון - יום ה' ד' כסלו.....(פרשת ויצא) **שבוע א'**
- יום א' ז' כסלו - יום ה' י"א כסלו.....(פרשת וישלח) **שבוע ב'**
- יום א' י"ד כסלו - יום ה' י"ח כסלו.....(פרשת וישב) **שבוע ג'**
- יום א' כ"א כסלו - יום ה' כ"ה כסלו.....(פרשת מקץ) **שבוע ד'**

לתועלת הלומדים:

חוברות "ארחות המוסר" מחולקות לקטעי לימוד יומיים, הנפרסים על פני כחודש - חמישה ימים בשבוע למשך ארבעה שבועות. (חוברות "ארחות המוסר" נלמדות בשיעורי הגמרא הנמסרים בימי ראשון - חמישי ועל כן חולק החומר בהתאם.)
 החומר המוקדש לכל יום מותאם ללימוד יומי הנמשך כעשר דקות. תחילת כל קטע של לימוד יומי מסומנת באמצעות מילה צבועה. כשיום הלימוד מצויין בסימניה הקיימת באותו עמוד.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

שְׁלִיחוּ⁷ לְהַבִּיא הָאָדָם, שְׂיִקְדִים
הָאָדָם⁸ לְהִזְמִין צִידָה לְדַרְכּוֹ.

הַיֵּשׁ-עֵשְׂרָה - שְׂיִזְכֹּר הָאָדָם
חֲבָרָיו, בַּחֲוָרִים
וְגִבּוֹרִים יוֹתֵר מִמֶּנּוּ,¹⁰ שֶׁהָיוּ בְּהִנְאֻחַ
גְּדוּלָה וְלֹא הָאָרִיכוּ יָמִים,¹¹ וְאִין
הַמּוֹת מִתַּעֲכָב לְבֹא כָּכָל שַׁעָה,
¹² וְאִין אָדָם שׁוֹלֵט בּוֹ. וְיַחֲשַׁב,
הַנְּשָׁמָה הִיא פִקְדוֹן בְּיָדוֹ, וְאִינוּ
יודֵעַ מִתִּי יָבֹא כַּעַל הַפִּקְדוֹן וְיִתְבַּע
פִּקְדוֹנוֹ,¹³ וְצָרִיד^(א) שְׂיִמְהַר לְנִקּוֹת אֶת הַפִּקְדוֹן,

ביאורים

- ליטול את נשמת האדם מגופו ולהביאה למעלה. 7. להביא האדם. בכת"י הוסיף: "ואם אין לו צידה או יש לו צידה". כלומר, פתאום לוקחים את נשמתו הן אם הספיק להכין לעצמו צידה לדרכו הן אם לא הכין צידה. 8. להזמין צידה. תורה ומצוות ומעשים טובים המלווין לו לאדם בשעת פטירתו לבית עולמו (אבות ו, ט). 9. שיזכור האדם חבריו בחורים. בכת"י הגירסא: "שיזכור האדם, אשר ראה בימיו בחורים". 10. שהיו בהנאה גדולה. שנהנו בעולם הזה הרבה. 11. ואין המות מתעכב לבוא ככל שעה. אין זמן או מצב המעכב את המות מלבוא. 12. ואין אדם שולט בו. במוות שיוכל למונעו מלבוא. 13. וצריך [בכת"י הגי': הלא צריך] שימהר וכו'. כיון שבכל רגע יכול בעל הפקדון לתבוע את פקדונו.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

שְׂיִשְׂיִבְהוּ^(ב) 14 נְקִי כַּאֲשֶׁר בָּא לְיָדוֹ.

הַשְּׁבַע-עֵשְׂרָה - שְׂיִזְכֹּר מַעֲלָה

טוֹבָה מְאֹד

¹⁵ לְהַסְתַּלַּק מִבְּנֵי-אָדָם כְּשִׁיכוֹל

שהיתה מתקשטת ותשם בפוך עיניה, ובעלה עובר ארחות ימים. ותאמרנה לה השכנות: הלא בעלך הלך בדרך למרחוק, ועל מה זה לשוא תתיפי? אמרה להם: בעלי מלח הוא, אולי יהפך רוח ים וקל מהרה יבוא וימצאני - והנני מקושטת! ע"כ. וביאר ב'פתח השער', כי המשל הזה מלמדנו כי הענין הזה להיות מוכן בכל רגע בשביל ספק הרחוק לכאורה, הוא קרוב לחושי האדם מאוד בדבר הנוגע לו בנפשו. כי הענין שבעלה ימצאה מקושטת נוגע לה בנפשה מאוד, ולכן לא יכבד עליה להתקשט תמיד על צד הספק הרחוק. וכן בענינו, לו היה ענין השבת הנשמה בטהרה להשם יתברך נוגע לנפשנו מאוד, אזי היינו תמיד עומדים במצב הכן גם בשביל ספק הרחוק.

ב. שישייבהו נקי כאשר בא לידו. במסכת שבת (קנב: דורשת הגמרא את הכתוב: "והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה" (קהלת יב, ז) - "נתנה לו כמו שנתנה לך בטהרה אף אתה בטהרה". פירוש: כשם שהקב"ה נתן לך את הנשמה בשעת יצירתך כשהיא נקיה וטהורה ללא חטא, אף אתה הזהר להחזיר לו אותה בשעת מותך בטהרה, שלא הוטמאה על ידי חטא.

כתב האור החיים' (שמות כב, יד), שיש לדון מאחר והקב"ה מפקיד את הנשמה אצל האדם ומתנה עמו שיחזירנה לו לאחר מותו כמו שנתנה, לכאורה יש לדון את האדם כשומר פקדון, ואף אם לא שמר על הנשמה ונגרם לה נזק, יוכל לפטור את עצמו בטענת 'בעליו עמו' [כמו שנאמר (שמות כב,

ביאורים

14. נקי כאשר בא לידו. וכפי שאומרים בברכות השחר: "אלקי, נשמה שנתת בי טהורה היא". 15. להסתלק מבני אדם. לפרוש מלישב בחברת בני-אדם.

16 לְהַנְצִיל מֵהֶם, 17 וַיּוֹשֶׁב בְּחָרְרוֹ יְחִיד, כִּי רַב הָעֲבָרֹת אֵינָן 18 נִגְמְרוֹת אֲלֵא בְשָׁנִים, כְּגֹן זְנוֹת 19 וְלִשׁוֹן הָרָע וְשִׁקְרִים וְחִנְיֹפֹת, מִכָּל אֱלֹהֵי יַנְצִיל חַיֹּשֶׁב יְחִידִי, כִּי הוּא אֵינוֹ מִתְנַגֵּחַ עַל בְּנֵי-אָדָם וְאֵינוֹ שׁוֹמֵעַ לַיְצַנְנוֹת שְׁלֵהֶם. 20 וּבְעַמְדוֹ שָׁם, 21 חָיֵב לְהוֹכִיחֵם בְּשִׁלְשָׁה עֲנָיִים:

יג-יד) 'וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת וגו', אם בעליו עמו לא ישלם]. שמבואר בגמרא (ב"מ צז.) שאף המבקש מחבירו שישקוהו מים ובאותה עת אמר לו השאילני חפץ - נחשב שבעליו עמו בשעת ההשאלה ואם נשבר החפץ הוא פטור, והרי הקב"ה זן ומפרנס את

האדם בכל יום ונופח בו חיים בכל עת, ואם כן הרי לעולם האדם כשואל בבעלים, ויפטר גם אם לא ישיב את נשמתו כמו שנתנה לו. וכתב שמחמת שתי סיבות אין לאדם לסמוך על כך להיפטר: א. משום שמפקיד שמתנה בשעת ההפקדה שדינו יהיה שונה מהאמור בתורה תנאו קיים (שם צד.), וכך גם הקב"ה בשעה שנותן את הנשמה לאדם מתנה עמו שיחזירנה לו כמו שנתנה לו, וכאילו התנה עמו המשאל שלא יפטר בטענת 'בעליו עמו' ותנאו קיים. ב. גם דבר שבדיני אדם הוא פטור עליו, יתכן שבדיני שמים ידונו אותו ויחייבוהו על כך, ולכן אף ששומר פקדון נפטר מחיובו בטענת 'בעליו עמו', מכל מקום הקב"ה בדיני שמים יחייבוהו על שלא החזיר את נשמתו כמו שנתנה לו.

ביאורים

16. להנצל. להמלט. 17. וישב בחררו יחיד. כלומר, יעדיף את התבודדות והפרישה מבני אדם הכסילים. 18. נגמרות. יוצאות אל הפועל. 19. ולשון הרע. הוא המספר בגנות חברו, אעפ"י שאומר אמת. וכן המספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש, להזיק לחברו בגופו או בממונו ואפילו להצר לו או להפחידו - הרי זה לשון הרע (רמב"ם הל' דעות ז, ב ה.). 20. ובעמדו שם. עם בני אדם. 21. חייב להוכיחם. כמו שנאמר (ויקרא יט ז):

22 בְּפִגְעַת הַיָּד, כְּפִינָחֶם שֶׁלָּקַח 23 רֹמַח בְּיָדוֹ (במדבר כה, ז), בְּדַבְרִים, כִּי אֲשֶׁר עָשָׂה מִשָּׁה רַבְּנוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם, 24 שֶׁאָמַר לְרָשָׁע: "לָמָּה תִּכָּה רַעֲךָ" (שמות ב, ג), בְּלֵב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד: "שָׁנֵאתִי קָהַל מְרַעִים, וְעַם רָשָׁעִים לֹא אֲשִׁב" (תהילים כו, ה). וְכִי זֶה יָכוֹל לְהִתְקַוֵּט עִמָּהֶם תָּמִיד, 26 בֵּינָן שֶׁהֵם עוֹבְרִים תָּמִיד, וְכִשְׁאֲתָה יוֹשֵׁב יְחִיד - 27 כְּטַלַּת מַעְלִיךְ כָּל זֶה הָעוֹנֵשׁ, וְאַתָּה נִצַּלְתָּ מֵעוֹנוֹת הָרַבָּה.

ביאורים

"הוכח תוכיח את עמיתך". 22. בפגיעת היד. במעשה, אם זו האפשרות היחידה להפרישם מן העבירה. 23. רומח בידו. חרב בידו, ונכנס לאוהל שבו שהו ודקר אותם בעת שחטאו. 24. שאמר לרשע. כאשר ראה את דתן ואבירם מריבים זה עם זה, ואחד מהם הרים את ידו מתוך כוונה להכות את השני, הוכיחו משה ואמר לו: "רשע, למה תכה רעך", [ואע"פ שהיתה מריבה ביניהם, קראו 'רעך', לרמוז לו: אף הוא רשע כמותך]. (רש"י שמות ב, ג.) 25. שנאתי קהל מרעים. שנאתי בלבי את העושים רע לאחרים. [ויש מפרשים, את אסיפת עושי רע]. 26. כיון שהם עוברים תמיד. עבירות. ואם אינו מוכיחם, נתפס (-נענש) על עבירות שבידן, כמבואר במסכת שבת (נד:). [ועוד כי מצוה זו קשה לקיימה בשלימות, כמו שאמרו חז"ל (ערכין טז): תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה, ועוד אמרו (שם): תמיהני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח]. 27. כטלת מעליך כל זה העונש. גם את העונש על כך שאינך מוכיחם על מעשיהם הרעים. וגם אתה ניצול מעונש על עוונות הרבה שאינן יכולות להתבצע רק בהיותך עם אדם נוסף ולא בהיותך יושב לבד כנ"ל. [ועוד ניצול בהיותו יושב יחידי - ללא חברת הרשעים - שלא יקבל עונש כמותם, והוא עפ"י המבואר באבות דרבי נתן (פ"ל סי' ג'): "ר"ע אומר, כל המדבק בעוברי עבירה, אע"פ שלא עשה כמעשיהם, הרי זה מקבל פורענות כיוצא בהם..."].

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

²⁸אָבֶל עִם הַחֲסִידִים יִתְחַבֵּר וַיֵּשֶׁב אֶצְלָם וַיִּלְמַד מֵהֶם, דְּכָתוּב: "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יִחְכֵּם" (משלי יג, כ).

הַשְּׂמוּנָה-עֵשְׂרֵה - שִׁיזְבֹר

ג. אבל עם החסידים יתחבר וישב אצלם וילמד מהם. כתב הגר"א (במשלי יג, כ): ודרך האדם להיות נמשך במדותיו ומעשיו אחר מי שיתחבר עמו. והוא מדברי הרמב"ם (הלכות דעות פ"ו ה"א)

שכתב: דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו ונוהג במנהג אנשי מדינתו. לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמד מעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר "הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע". ואומר "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" וגו'.

בפרקי דרבי אליעזר פכ"ה כתב עה"פ במשלי (יג, כ) "הולך את חכמים יחכם", למה הוא דומה למי שנכנס לבית המרקחים אע"פ שלא לקח ולא נתן כלום, מ"מ ריח טוב לקח והוציא עמו, כך כל מי שהוא הולך עם הצדיקים לוקח מדרכיהם וממעשיהם הטובים.

ביאורים

28. אבל עם החסידים [והחכמים. כת"י] יתחבר. בחוה"ל (שער חשבון הנפש פ"ג אופן יז) כתב: שההתחברות עם חכמים וצדיקים, אין היא עומדת בסתירה עם ההתבודדות, ואינה מאבדת מהאדם את מעלות היחידות, אלא אדרבה, ההתחברות עם החכמים היא ההתבודדות האמיתית והיחידות השלימה. וביאר ב'טוב הלבנון', שהרי התועלת שהתבודדות מביאה לאדם היא, שהיא מונעת ממנו את הרעות הנובעות מחברת המון העם, ומאפשרת לו להתרכז ולהתעלות בעבודת ה', וההתחברות עם תלמידי חכמים מביאה לו תועלת זו פי כמה. ולא עוד, אלא שהמעלות של ההתחברות עם צדיקים ותלמידי חכמים הן גדולות ורבות יותר מאשר המעלות של ההתבודדות. 29. הולך את חכמים יחכם. ההולך עם החכמים יתחכם מהם.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

ד. כי אני ה' רופאך. כתב הרמב"ן (ויקרא כו, יא), כי בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופן ולא בארצם, לא בכללם

בְּעֵצְמוֹ שֶׁהוּא רְאוּי לְכָל הַצָּרוֹת בְּעֵבוֹר כְּמָה עֲבֹרוֹת שֶׁעָבַר, שְׁלֵא שָׁמַר מִשְׁמֶרֶת הָאֱלֹהִים, וְאֵף-עַל-פִּי שֶׁהוּא רִשָּׁע גָּמוֹר.³² חָמַל עָלָיו הַשֵּׁם יִתְפָּרַךְ וְהִצִּילוֹ מִכָּל הַצָּרוֹת. וַיֵּדַע כְּמָה הוּא רְאוּי לְהִכָּנַע לִפְנֵי בּוֹרְאוֹ וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שִׁישְׁמְרֵהוּ מִכָּל הַצָּרוֹת.³⁴ הַמְתַּרְגְּשׁוֹת בְּעוֹלָם,³⁵ כְּמוֹ שְׂאֵמֶר הַכְּתוּב: "וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמָע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְגו' כֹּל הַמַּחְלָה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי כְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עָלֶיךָ עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רֹפֵאֲךָ" (שמות טו, כו). [וַיֹּאמֶר:

ביאורים

30. מפנעי העולם. מהמקרים הרעים ומהצרות המתרחשות בעולם הזה. 31. שהוא רשע גמור. ועדיין לא חזר בתשובה ולא התוודה לפני האלקים. 32. חמל עליו השי"ת והצילו מכל הצרות. כלומר, לא רק שהבורא לא הענישו עדיין על עוונותיו וחסאיו, אלא עוד עשה עמו במשך הזמן הזה רק טובות וחסדים. 33. ולבקש ממנו. בכת"י הגירסא: "ולבקש ממנו מחילה בכל יום ופעם, ויחר בעבודתו ושכחו ולבקש ממנו שישמרהו...". 34. המתרגשות. המתרחשות. 35. כמו שאמר הכתוב. כלומר, וירוץ להדבק בעבודת הבורא מתוך פחד מיסורים אלה וכדי לדחות אותם מעליו, כמו שנאמר ויאמר אם שמוע וגו'.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

36 וְהִסִּיר ה' מִמֶּךָ כָּל חֲלִי³⁷ וְכָל מַדְוֵי מִצְרַיִם הָרַעִים אֲשֶׁר יִדְעַת לֹא יִשְׁמָם כֶּף]. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבָרְכָה: ³⁸(ה) אֵין הָעֶרּוּד מְמִית, אֲלֵא הַחֲטָא מְמִית (ברכות לג, א).

הַתְּשֵׁעַ-עֲשָׂרָה - שְׂיִזְבוֹר

ולא ביחיד מהם, כי יברך ה' לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר "כי אני ה' רופאך". וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקדם עוון שיחלו לא ידרשו ברופאים, רק בנביאים,

כענין חזקיהו בחלותו (מלכים ב כ, ב), ואמר הכתוב "גם בחליו לא דרש את ה', כי ברופאים" (דברי הימים ב טז, יב)... אבל הדורש ה' בנביא, לא ידרוש ברופאים. ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה'?

ה. אין הערוד ממית אלא החטא ממית. במסכת ברכות (לג.) תנו רבנן, מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם "הראו לי את חורו", הראוהו את חורו. נתן (רבי חנינא את) עקבו על פי החור. יצא (הערוד) ונשכו, ומת אותו ערוד [עיי"ש רש"י]. נטלו (רבי חנינא) על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם "ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית".

הערוד, או כל בריה אחרת, הוא שלוחו של מקום בהענשת מי שחייב מיתה

ביאורים

36. והסיר ה' ממך כל חלי. קודם לכן נאמר: והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם וגו' והסיר ה' ממך כל חולי. 37. וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת. כל המחלות והמכות הקשות אשר ראית שהביא ה' על המצרים. 38. אין הערוד ממית. אין נשיכת הערוד סיבה למיתת האדם. 39. הערוד. ערוד נולד מהרבעת כלאים של נחש וצב [שרץ הדומה לצפרדע, עיין רש"י ויקרא יא, כט] (רש"י ברכות לג: עפ"י חולין קכז).

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

וַיַּחֲשֹׁב, אִם יֵשׁ לוֹ מָמוֹן, שֶׁהוּא פִּקְדוֹן אֲצִלוֹ, כִּי פְּשִׁירָצָה הַשֵּׁם וַתִּבְרַךְ יִקְחֵנוּ מִיָּדוֹ וַיִּפְקְדֵנוּ בְּיַד אַחֵר. לָכֵן לֹא יִצְטַעַר הָאָדָם לְפָרַע מִה שֶׁהוּא חַיִּב לְחַבְרוֹ, כִּגּוֹן אִם הוּא גּוֹל - יֵשִׁיב הַגּוֹלָה בְּשִׂמְחָה, ⁽¹⁾וַיֵּשְׁבַח לְהַשֵּׁם וַיַּתְעֲלֶה שִׁידוֹ ⁴⁰מִנְעֵת לְהַשִּׁיב הַגּוֹלָה. וַיִּזְהַר שֶׁלֹּא יִפְחַד ^[41]מִפְּגְעֵי

על החיות תלויים בכך שהוא בדמותו וצלמו של הקב"ה, כדברי המדרש (בראשית רבה ח, יב) [הפסוק (בראשית א, כו) אומר: "ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים...". ובפסוק כח: "ויברך אותם אלהים... ורדו בדגת הים"]. אמר רבי יעקב דכפר חנין: את שהוא בצלמנו כדמותנו - וְרָדוּ [כלומר: ימשלו בחיות]. את שאינו בצלמנו כדמותנו - יָרְדוּ (או יָרְדוּ) [כלומר: יהיו תחת ממשלת החיות]. אדם החוטא, בעקבות חטאו סר צלו של הקב"ה מעליו, כמו שפירש רש"י (בראשית א, כו ד"ה וירדו בדגת הים, על פי בראשית רבה ח, יב): "יש בלשון הזה (וְיָרְדוּ) לשון ירדוי ולשון ירידה. זכה - רודה בחיות ובבהמות. לא זכה - נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו".

ו. וישבח להשם יתעלה שידו מגעת להשיב הגולה. כי כל זמן שהגול בידו, אין לו כפרה עולמית! (פלא יועץ: "גול"). ואין יום הכיפורים או יום המיתה מכפרים עד שיחזיר הגול והממון שהוא חייב, ויפייס את חברו עד שימחול לו. ואפילו יתענה מאה שנה, ויתוודה מאה פעמים בכל יום, ויביא כל

ביאורים

40. מגעת. משגת. 41. מפגעי הזמן עליו. כלומר, שלא יפחד להשיב את הגולה מחשש שיצטרך לממון.

הזמן עלינו, אלא יחשב: ⁴²מה שהשם יתברך יתרחק [יעשה], כי הכל שלו, כשרוצה - נתנו בידו, וכשירצה - לוקח ממנו. לא יבזה עני בשכיל עניותו, ולא יחשב ⁴³שבוזכותו בא לו ממונו, אך יחשב ⁴⁴שהאל יתברך ⁴⁴ברחמי נתנו לו, ⁴⁵ויבקש ממנו שישליטנו על ממונו תסח: הגר"א משלי יד, כה ועיי"ש עוד; יסוד ושורש העבודה שער המים פ"ב.

אילי נביות לקרבן, לא יתכפר לו (חיי אדם קמג, א). ועוד אם לא משיב את הגולה בעוה"ז בעודנו חי, יאלץ לאחר מותו לחזור בגלגול לעוה"ז, כדי שלם לנגול או ליורשיו, וגם לו תהא זו אף פרוטה אחת בלבד! [כל עוד לא מחל הנגול] (מצודת דוד לרדב"ז, מצוה

הנה האדם יושב לו בביתו בשלום השקט ובטח, בשמחה ובטוב לב, ואינו יודע כמה חטאו גורם למעלה. כי עומד החטא ותובע: מפלוגי נוצרתי! ומעורר שישפך עליו פתאום חרון אף וגזירה רעה, אסונות וצרות ר"ל. ואחר כך אף שיתחרט כבר יהיה מאוחר, ולא תועיל החרטה להשקית הגזירה אשר יצאה כבר. ומכל-שכן בעבירות שבין אדם לחברו, כגון גזילות וגניבות אונאה וכדו'. כי המזל של הנגול צועק עליו במרומים ומעורר עליו חרון אף ('קב הישר', פרק יד).

במדרש עשרת הדברות (מ) כתב: בא וראה כמה עוון גניבה גורם: נאים נעשו מכוערים, שמחים נעשו עצבים, רמים נעשו שפלים, לבושים נעשו ערומים.

ביאורים

- 42. מה שהשם יתברך יתרחק. בכת"י הגירסא: "אלא יחשוב: מה שירצה הבורא יעשה כי הכל שלו...". 43. שבוזכותו. בגלל מעשיו הטובים.
- 44. ברחמי נתנו לו. מתנת חינוך. 45. יבקש ממנו שישליטנו. יבקש מהש"ת שייטיעהו לשלוט בממונו לעשות בו רצון ה'.

לעשות רצון הבורא יתעלה, ⁴⁶ולא יהיה עשרו שמור לבעליו לרעתו.

ז. כי השליטו על כל העולם. במסכת ברכות (ס:) שנינו: "כי סיים מסאניה לימא (כשנועל נעליו יברך) ברוך בעוה"ז להבין מדוע נתקנה ברכה מיוחדת על נעילת המנעל? הר"י מליסא (סידור דרך החיים) ביאר בשם מהרש"ל, שיש בעולם ארבע דרגות זו למעלה מזו: א' - הדומם. ב' - הצומח. ג' - החי

העשרים - שיזכר ויתבונן ⁴⁷בין העליונים ויבין התחתונים, ויבין שהוא ⁴⁸קטן ושפל נגד הדברים העליונים, ויבין ⁴⁹שהחלק לו הקדוש-ברוך-הוא חלק טוב ⁵⁰כי השליטו על כל העולם:

(-בעלי החיים). ד' - המדבר, הוא האדם. הצומח מושל בדומם וניזון ממנו. החי מושל בצומח ואוכל אותו ועל ידי זה הוא מושל גם בדומם, והמדבר

ביאורים

- 46. ולא יהיה עשרו שמור לבעליו לרעתו. כעשרו של קרח שעל ידי רוב ממונו נתגאה לחלוק על משה רבינו, וירד לשאול (פסחים קט. ורשב"ם שם). וכן שמרוב השפע שבא לו על ידי ממונו לא יבוא לבעוט בתורתו ובמצותיו, ככתוב (דברים לב, טו): "וישמך ישורון ויבעט". 47. בין העליונים ויבין התחתונים. איזה ערך יש לו ביחס לבריות הנמצאות בעליונים ובתחתונים. 48. קטן ושפל נגד הדברים העליונים. קטן וחסר חשיבות לעומת צבא השמים (השמש והירח, הכוכבים והמזלות) ומלאכי מעלה. 49. שחלק לו הקב"ה חלק טוב. למרות קטנותו ושפלותו. 50. כי השליטו על כל העולם. וכפי שאמר דוד המלך ע"ה במעלת האדם (תהלים ח, ו) "תמשילהו במעשי ידיך, כל שתה (-שמת להיות נכנעים) תחת רגליו, צונה ואלפים (-את הצאן והפרים) כולם, וגם בהמות שדי (-השדה), צפור שמים ודגי הים" וגו'.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

על הַהֶמְזוּת, על החיות, על הַדָּגִים, על העופות, על הפרות, על העֲשָׂבִים, ⁵¹וְהוֹדִיעוּ סוּדוֹת גְּדֻלָּתוֹ וְגִבּוֹרוֹתָיו וְנִפְלְאוֹתָיו. וְכַמָּה הוּא חַיֵּב לְהוֹדוֹת לוֹ עֲבוֹר כָּל זֶה, כְּמוֹ עֶבֶד נִכְזָה שֶׁגִּדְלוֹ אֲדוֹנָיו וְנִשְׂאוֹ אֵל כָּל שָׂרָיו וְעַבְדָּיו; ⁵²קָל-וְחֶמֶר שֶׁהֵגִיעַ לִידֵיעַת בּוֹרְאוֹ, אֲשֶׁר הוּא אֲדוֹן הָאֲדוֹנִים, שֶׁהוּא חַיֵּב לְהִשְׁפִּיל אֶת עַצְמוֹ לְפָנָיו וּלְשַׁבְּחוֹ בְּאִמָּה וּבִירְאָה.

הוא מושל בחי ואוכל אותו ועל ידי זה מושל בכלם. וכשלוך עור בהמה לעשות ממנו מנעלים, מראה ביותר שהוא המושל בכל מה שיש בעולם וכולם תחת רגליו ממש לעשות בהם כל צרכיו. לפיכך מברך על המנעלים 'שעשה לי כל צרכי'. וזהו מה שנאמר (תהלים ח, ו): "תמשילהו במעשי ידִיךָ כל שְׁתֵּה תַחַת רַגְלֵי צוֹנָה וְאַלפִים" וגו', ר"ל מאחר שמושל בבעלי חיים צוּנָה וְאַלפִים, מכל שכן שמושל בצומח ודומם שתחתיהם, נמצא שהכל תחת רגלי האדם. [עפי"ז" מבארים מה שאמר לו הקב"ה למשה רבינו כאשר נתגלה אליו בסנה: "של נעלך מעל רגלך כי המקום אשר אתה עומד אליו אדמת קודש הוא", כי מאחר ונעילת מנעל של עור בהמה מבטא שליטת האדם על הבריאה כולה, א"כ במקום השראת השכינה, אסור לו לאדם להראות שום שלטון על שום דבר, אלא רק הכנעה להקב"ה בלבד].

ביאורים

51. והודיעו סודות גדולתו. נתן לו דעת להבין ולהשיג גבורתו ונפלאותיו יתברך. 52. קל וחומר שהגיע לידיעת בוראו. ק"ו שעליו להכנע לה' על שנתן לו הבנה בידיעת הבורא אדון האדונים, צור העולמים, שהוא דבר היחידי העומד לעולם ולעולמי עולמים (כלשון הרמב"ם סוף פ"ו מההלכות מזוזה).

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

ח. וישתדל לקנות אחים ורעים נאמנים שיעזרוהו בלימוד תורתו. וכמו שאמרו חז"ל (אבות א, ו): "וקנה ח. וישתדל לקנות אחים ורעים נאמנים שיעזרוהו בלימוד תורתו. וכמו שאמרו חז"ל (אבות א, ו): "וקנה האחת וְעֲשָׂרִים - שִׁיזְכֹּר תְּמִיד כָּל מִצְוֹת הַמִּצְוָה, ⁵³וְיִרְגֵּל עֲצָמוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב עַד שִׁיֵּהָא רָגִיל בּוֹ מְאֹד, ⁵⁴וְאַחֲרֵי-כֵן יוֹסִיף יוֹתֵר. וְיִשְׂאֵל מֵאֱלֹהִים ⁵⁵עֶזֶר שִׁיעֲזָרְהוּ ⁵⁶וְשִׁיעֲדִיעֵהוּ חֶכְמָה וַיִּחַזַּק אִיבָרָיו ⁵⁷לְסַבֵּל מִצְוֹתָיו וּלְעֲלוֹת מִמִּדְרָגָה אֶל מִדְרָגָה.

הַשְּׂתִימִים וְעֲשָׂרִים - שִׁיזְכֹּר לְעוֹלָם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה עִם חֲבָרָיו לְסִיעַ לָהֶם בְּמִרְחָם וּבְמִשְׁאָם. ⁵⁸וְיֵאָהֵב לָהֶם כְּמוֹ שִׂיֵּאָהֵב לְנַפְשׁוֹ, ⁵⁹וְיִשְׁנֵא לַעֲשׂוֹת לָהֶם מַה שֶׁשׁוֹנֵא לְעַצְמוֹ. ^(ח) וְיִשְׁתַּדֵּל לְקַנּוֹת אַחִים וְרַעִים נְאֻמָּנִים שִׁיעֲזָרוּהוּ בְּלִמּוּד תּוֹרָתוֹ, כִּי

ביאורים

53. וירגל עצמו לעשות הטוב. יעשה המצוות בהתמדה ובזריזות עד שיהפך לו לטבע והרגל. 54. ואח"כ יוסיף יותר. יתאמץ לעלות למדרגות גבוהות יותר בעבודת ה'. 55. עזר שיעזרוהו. בקיום המצוות שמתאמץ בעשייתם. 56. ושיעדיעהו חכמה. יתן לו דעה ללמוד חכמת התורה. 57. לסבול מצוותיו. שיהיה לו כח לשאת קיום כל המצוות. 58. ויאהב להם כמו שיאהב לנפשו. יאהב אותם כמו שאוהב את עצמו כמו שכתוב (ויקרא יט, יח): "ואהבת לרעך כמוך", וירצה שיהיה להם טוב. 59. וישנא לעשות וכו'. כמו שאמר הלל (לגוי שביקש להתגייר): "דעלך סני, לחברך לא

כְּשֶׁלַבְךָ שָׁלֵם עִמָּהֶם⁶⁰ אִזְ יֵאָהֲבֻךָ.
רַבִּים יִהְיוּ בְנֵי⁶¹ שְׁלוֹמֶךָ, וְגַלְגָּלָה⁶²

לך חבר", וכן אמרו (אבות דרבי נתן פ"ח) מלמד שיקנה אדם חבר לעצמו שיאכל

וישתה עמו ויקרא עמו וכו' ויגלה לו כל סתריו, סתרי תורה וסתרי דרך ארץ, שאם טעה אחד מהם בהלכה ואמר על טמא טהור או על טהור טמא, חבירו מחזירו. רבינו יונה מבאר שהחבר מסייע לאדם להתעלות בעבודת ה'. ובמאירי (ברכות ו.) מבאר עוד שאף שמשובח לעסוק בתורה, אך אם הם שנים הדבר נאה יותר, כיון שמביניהם תבחן האמת ביותר, ועוד שמתוך שהאחד נושא ונותן עם חבירו הדברים חקוקים בדמיונם יותר ויותר. עוד כתב המאירי (שם סג): שלעולם יעשה אדם לעצמו חבר ללמוד תורה עמו שאין פלפול מצוי ליחידי אלא כשחבירו מעוררו, והוא שאמרו "אין התורה מתוקנת אלא בחבורה".

ובראשונים מנו שלש מעלות טובות בחבר טוב: האחד לדברי תורה [כמו שדרשו (תענית ז.) 'חרב על הבדים ונואלו' - חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד (כל אחד לבדו) ועוסקים בתורה, ולא עוד אלא שמתפשין, שנאמר 'ונואלו', וכן אמרו (ע"ז טז): 'מינאי ומינך תסתיים שמעתא']. והשני למצוות ודרכי השם, שאם עושה שלא כדת יוכיחנו חבירו ויחזירו למוטב. והשלישי לענין העצה, שיקחנו לעזור לו בכל עניניו ולהיות בן סודו ולקחת ממנו עצה טובה. (ראה רמב"ם ורבינו יונה). ובר"י מטולידו המשיל את התורה הנלמדת בחבורה למדורה של עצים שהאחד מדליק את חבירו, כך חברים העוסקים בתורה שזה שואל וזה משיב זה מקשה וזה מתרץ ונמצאים כולם דולקים, אבל הלומד יחידי דומה לעץ יחידי שאין האור נאחזת בו.

ביאורים

תעבידו! [מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך!] (שבת לא.). 60. אז יאהבך. וכמו שנאמר (משלי כז, יט) "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם". 61. שלומך. טובתך. ופירש רש"י (סנהדרין ק:): "שתהא מתאהב עם הכל". 62. וגלה סודך וכו'. "אף על פי כן לא תגלה סודך לכולם אלא לאחד מני אלף" (רש"י שם). פירושו, לקרוב ולנאמן ביותר מבין חבריך.

סוּדְךָ לְאַחַד מִנֵּי אֲלֶיךָ.

ט. ואיך הגלגלים הולכים, השמש והירח והכוכבים. במסכת שבת (עה.): "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, מנין שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות? שנאמר (דברים ד, ו): "ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים", איזו חכמה ובינה (של עם ישראל) שהיא (ניכרת) "לעיני העמים"? הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות". פירש רש"י: כשאתם יכול להגיד לאחרים שהשנה תהיה גשומה או שחונה, חכמתו

הַשֶּׁלֶשׁ וְעֶשְׂרִים - ⁶³שִׁיזְכֹּר

תְּמִי

גְּדֻלְתּוֹ שֶׁל הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְיִבִּין⁶⁴

בְּרִיאַת הָעוֹלָם גְּדוּלָּה וְקִטְנִים,

(ט) וְאֵיךְ⁶⁵ הַגְּלִגְלִים הוֹלְכִים, הַשֶּׁמֶשׁ

וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים וְיִרִידַת הַגְּשָׁמִים

וְנִשְׂיבַת הָרוּחֹת, וְכֹאֲלוֹ עוֹד הַרְבֵּה

עֲצָמוֹ מִסֶּפֶר. וּבִשְׂבִיל שְׂאֲדָם רוּאָה

אֵלָיו הַנִּפְלְאוֹת תִּמְיֵד אֵינֹו תִּמְהָ לְבוֹ

עַל כֵּךְ, אֲבָל כְּשֶׁתַּחֲמָה אוֹ הַלְבָּנָה

⁶⁶לוֹקָה אִזְ הוּא תִּמְהָ מְאֹד, וְהוּא

ניכרת לעיני העמים. חישובי שנה גשומה ושחונה תלויים בתנועות השמש והמזלות, שכן מזג האויר מושפע ממיקומה של השמש ביחס לכוכבים (רש"י).

ביאורים

63. שיזכור תמיד גדולתו של האל יתברך. על ידי שיתבונן בנפלאותיו ובמה שברא בעולם. 64. ויבין בריאת [בכת"י הגי': ויבחין בבריית] העולם גדולים וקטנים. הנבראים הגדולים כמו הלוחות והנבראים הקטנים כגון יתושים ותולעים למיניהם (עלי אורח). 65. הגלגלים. גלגלי הרקיע. 66. לוקה. הוא ליקוי חמה או ליקוי לבנה. [ליקוי חמה היינו שהלבנה מסתירה את

ארחות שער הזכירה צדיקים

בְּשִׁבִיל שְׂאִינוֹ תְדִיר וְרָגִיל כְּמוֹ
 סִיבּוּב הַשָּׁמֶשׁ כָּכֵל יוֹם מִמְזַרְח
 לְמַעַרְב. לָכֵן הִפֵּט אֱלֹהִים, וַעֲשֵׂה
 עֲצֻמָּךְ כְּאֵלוֹ לֹא רְאִיתָ הַנִּפְלְאוֹת
 מִיְמֶיךָ,⁶⁷ וַיְהִי נִרְאָה כְּאֵלוֹ הָיִיתָ
 סוּמָא עַד עֵתָה וְעַכְשָׁו פְּתַחְתָּ
 עֵינֶיךָ, אִזּוֹ הָיָה נִפְלֵא בְּעֵינֶיךָ מְאֹד,
 כִּךָ תַעֲשֶׂה עֲצֻמָּךְ כְּכֵל יוֹם. וְכֵן
 אָמַר ה' דוד: "נִפְלְאִים מַעֲשֵׂיךָ,

הנפלאים הגדולים ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד 'צמאה נפשי לאלהים לאל חי'. וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויירא ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומד ברעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד 'כי אראה שמיך' וגו' 'מה אנוש כי תזכרנו' וגו'. ושם (ד, יב) כתב: "בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם וכיוצא בו

ביאורים

קרני השמש מלהגיע לחלק מסויים של כדור הארץ, בהיותה עומדת בין השמש ובין אותו חלק של כדור הארץ ואז השמש אינה מאירה כל כך. ליקוי לבנה היינו שכדור הארץ מסתיר את השמש מלהאיר ללבנה ואז הלבנה לא נראית. והיא תופעה טבעית הצפויה מראש. (אמנם ישנו עוד סוג ליקוי חמה והוא ליקוי בהארה של השמש עצמה מחמת נקודות שחורות המופיעות מידי פעם על פניה. עיין יערות דבש ב, נה, א' ד"ה אבל ידוע). 67. ויהא נראה. בעיניך (כת"י).

עיונים

י. נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד. ברמב"ם (יסוה"ת ב, א-ב) כתב שזוהי הדרך להשגת אהבת ה' ויראתו, וז"ל: "האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה ממנו שנאמר 'ואהבת את ה' אלהיך' ונאמר 'את ה' אלהיך תירא'. והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו

עיונים

ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים, מוסיף אהבה למקום ותצמאה נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקום ברוך הוא...".

ארחות שער הזכירה צדיקים

וּנְפִשִׁי⁶⁸ יִדְעֵת מְאֹד" (תהילים קל"ט, יד).

הָאֲרֻבַּע וְעֵשְׂרִים - שְׁיִזְכֹּר
 וַיִּחַשְׁבֵהוּ,

אָדָם⁶⁹ שְׁעֵינָיו רַפּוֹת אֵינּוּ יָכוֹל לְרַאֲוֹת בְּכָלִי כֶסֶף וְזָהָב
 הַמְצִינִים⁷⁰ בְּצִיּוֹר דָּק. אַף-עַל-פִּי⁷¹ שְׁרוּאָה הַכֵּל. מִכָּל-
 מְקוֹם אֵינּוּ יָכוֹל⁷² לְהִסְתַּכֵּל כָּל-כֶּךָ כְּמוֹ מִי שְׁעֵינָיו
⁷³תְּחַזְקוֹת. כִּךָ אִם לְמַד תִּזְרָה וְתִכְמָה בְּנַעֲוִירָיו, וְנִרְאָה לוֹ
 שֶׁהוּא מִבֵּין אוֹתָם כְּרֵאוֹי,⁷⁴ לֹא יִסְמָךְ עַל אוֹתָהּ הַהִכְנָה,
 כִּי⁷⁵ הַתְּחַכְּמָה מִתְחַזְקֵת בְּשִׁמְנֵיֶע לְיָמִים⁷⁶ יוֹתֵר מִמָּה
 שֶׁהִכִּין בְּנַעֲרוֹתָיו. וְלָכֵן בְּעֵת שֶׁתְּחַכְּמֵךְ מִתְחַזְקֵת, תִּתְחַלֵּל
 לְהִתְבַּוֵּן עַל עֵינֶיךָ.⁷⁷ וְאִזּוֹ תִּבִּין וְתוֹסִיף לְהִבְחִין וְתַעֲמִד

ביאורים

68. יודעת מאד. מכירה ומודה בכך מאד. 69. שעייני רכות. חלשות, ואין ראייתו חדה וברורה. 70. בציור דק, עדין וקטן. 71. שרואה הכל. בכת"י הגי': "שרואה יפי הכל". פירוש, שרואה את יופיו באופן כללי. 72. להסתכל כל כך. להתבונן ולהבחין בציורים העדינים. 73. חזקות, בריאות ויכול להבחין אף בציורים דקים וקטנים. 74. לא יסמוך על אותה ההכנה. שלמד בנעוריו שאז שכלו חלש מלהבין עומק הענינים. 75. החכמה מתחזקת כשמגיע לימים, כשאדם מתבגר - שכלו מתחזק ומבין יותר. 76. יותר ממה. ומבין יותר ממה (כת"י). 77. ואז תבין. יותר (כת"י).

על ברור הענין יותר מפתחלה. ותוסיף לעולם לחקר מכל אדם מה שלא ידעת, פענין שנאמר: "מכל מלמדו⁷⁸ השפלתני" (תהילים קיט, צט); ואל תחשב: מי יודע להרש לך ממה שידעת בנעוריה בעצמה? ועל זה נאמר: "ראית איש חכם בעיניו,⁸⁰ תקוה לכסיל ממנו" (משלי כו, יב).

החמש ועשרים - שיוזר

תמיד נעימות העולם הבא, ויוציא אהבת העולם הזה מלבנו, ויגביר אהבת העולם הבא בקרבנו. וכבר אמר אחד מן החסידים: כמו שאין מים ואש⁸¹ מתחברים בכלי אחד, כך לא יתחבר בלב

ביאורים

78. השכלתי. למדתי והחכמתי. 79. ראית איש חכם בעיניו. כאשר תראה איש חושב עצמו בעיניו לחכם ולא כן הוא (מצודת דוד). 80. תקוה לכסיל ממנו. הנה יש תקוה להמחזיק עצמו לכסיל יותר ממנו, כי הוא ילמד ויתחכם אבל המחזיק עצמו לחכם לא יחפץ ללמוד מזולתו (שם). 81. מתחברים בכלי אחד. יכולים להמצא יחד בתוך כלי אחד.

שבעה תבוס נפת, ונפש רעבה כל מר מתוק". וז"ל: "נפש שבעה" כאשר ימלא האדם תאוות נפשו, אז היא תבוס נפת, שאינו חפץ בתורה, אבל 'נפש רעבה' שאינו ממלא תאוותו אלא מסגף עצמו ומרעיב את עצמו, 'כל מר', כל היגיעות והמרירות יהיה לו 'מתוק' וחביב מאד, כי יגיע וישיג מתיקות התורה". (כלומר ככל שנמנע ממילוי תאוות גשמיות, מתעורר כנגד זה המתיקות בתורה).

וכ"כ ב'אור החיים' (בהר) בפסוק 'אל תקח מאיתו נשך ותרבית' וז"ל: 'את כספך', הם דברים שאדם כוסף בעוה"ז לדברים הנדמים - 'לא תתן לו בנשך', כי כשאדם משלים תאות נפשו הבהמית, ומטעים רוחו מכסופיו, הוא נשך בזה ומטיל בו ארס החטא. ואמר 'ובמרבית לא תתן אכלך' פירוש, אפילו אוכלך שהוא דבר שהורשת לאכול - לא תרבה בו, כי כשאדם הולך אחר גרונו ויטה גבול התאוה שבו למותרות, בזה יחשיך אור הנפש, כי כשזה קם זה נופל, כשמתרבה תאבון המורגש, מתמעט התאבון הרוחני, והוא מאמר הכתוב (משלי יג, כה) 'צדיק אוכל לשובע נפשו' לא להנאת ההרגש, עכ"ל.

וכבר הזהירו חז"ל (תנא דבי אליהו רבא כו; ילקוט שמעוני תתל): "עד שאדם מתפלל על דברי תורה שייכנסו בתוך מעיו - יתפלל על אכילה ושתייה שלא יכנסו בתוך מעיו". ובחזו"א באגרתו (ח"א ג): "...כי אמרו 'אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה', המיתה שבכאן, הוא הנטיה מפשוטו של החיים, לעומקו של החיים, לתוך תוכו של החיים... ומיתה של היצר הממלא את כל הגוף, הוא החיים המוליך בדרכה של תורה".

ביאורים

82. עולם הזה לעולם הבא. אהבת העולם-הזה ואהבת העולם-הבא. (כת"י). 83. אלא. בכת"י הגי': אלא משום העולם הבא שמהעולם הזה. 84. יקח צידה לעולם הבא. כמו שאמרו חז"ל (אבות ד, טז): "העולם-הזה דומה לפרוזדור בפני העולם-הבא, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין".

הַשֵּׁשׁ וְעֶשְׂרִים - שִׁיזְכֵּר אוֹתָם
הָעוֹמְדִים⁸⁵
בְּמִצּוֹת הַמִּלְוָה,⁸⁶ **הִירָאִים וְנִבְחָלִים**
מֵעֲנֵשׁ הַמִּלְוָה,⁸⁸ **קָל-וְחֶמֶר**
(ב) שִׁירָא מֵעֲנֵשׁ מִלְוֵה מַלְכֵי

יב. שיירא מעונש מלך מלכי המלכים הקב"ה. והיינו יראת העונש. במסילת ישרים (פ"ד) כתב בענין קניית הזהירות, שבדרך כלל הרי תורה מביאה לידי זהירות, ועל דרך פרט מביאה לזה ההתבוננות על חומר (חשיבות) העבודה אשר חייב בה האדם. וחילק את ההתבוננות לשלש דרגות: לשלימי הדעת, לפחותים מהם, ולכלל ההמון כולו. וההתבוננות להמון כולו הוא בענין השכר והעונש, עיי"ש שהאר"ך בענין עומק הדין. הרי שעבודה מצד יראת העונש, ובפרט יראת עונשי עוה"ז, היא מדרגה נמוכה מאד. ובפרק כ"ד כתב שיראה זו ראויה לעמי-הארץ ולנשים אשר דעתן קלה [וכ"כ הרמב"ם בפ"י מהל' תשובה ה"א ובה"ה]. והדבר צריך ביאור, שהרי ביעודי התורה תופסים מקום גדול עניני שכר ועונש גשמי, והיינו שהעבודה היא עבור זה, ונמצא שהעבודה היא במדרגה נמוכה, והרי התורה אינה מסתפקת במועט ותובעת מהאדם הרבה, לאהבה את ה' ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, ופעמים הרבה מפורש בתורה הדרישה לאהבה ודביקות ועבודה בכל לב ובכל נפש?

ביאורים

ואמרו (ע"ז ג.) "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת". 85. **העומדים במצות המלך**. הממונים על ידו למלא את תפקידם. 86. **היראים**. היאך הם יראים (כת"י). 87. **מעונש המלך**. אם לא ימלאו את תפקידם, למרות שאין ביד המלך להענישם מיד מבלי להעמידם לדין, ולפעמים מתאחר להענישם מחמת איזו סיבה, ואינו יכול לבחון לבו ומעשהו במסירתם, ואולי לא יתפנה להענישם או ישכח לגמרי מחמת טרדותיו. (חוה"ל ח, ג). 88. **ק"י שיירא מעונש מלך מלכי המלכים**. "ואיך לא יתבייש המשכיל מאלוקיו שגורתו קיימת, המשקיף עליו תמיד, ולא תטרידהו טרדה ולא ימנעהו מונע... שהוא משקיף עליו ורואה נגלהו ונסתרו" (שם).

עיונים

אך ביאור הענין הוא, דהלא ההסרה מדרך התורה היא ע"י נטיית החומר וע"י מדת החמדה שברוח, וע"י יראת העונש מדחה היצר, ואחרי שמדחה היצר ע"י יראת העונש ומתנהג עפ"י התורה, בא עי"ז למעלות יראת הרוממות ויראת החסא ולאהבת השי"ת (כי אחרי שתש יצרו שוב רוצה באמת בעבודת השם ולקיים דברי חכמים. עיין רמב"ם פ"ב מגירושין הל"כ). ועוד שע"י היראה הרי זוכר תמיד את השי"ת, וכשהוא מעיין במעשיו שהולך לעשות אם זה אסור או מותר, הרי מתבונן מהו רצון הבורא, ואף דהסיבה היא יראה פשוטה מחמת עונש, אבל למעשה הרי יש בכאן זכירת הבורא והשתעבדות לרצונו. וגם שמשים לבו על דרכיו בכלל להיזהר ממכשול, והרי יש בזה טהרה וקדושה, ומזה יבוא לתיקון פנימיותו ולעליה בהרגשה והכרה ג"כ, ולפי זה גדולה מאד התביעה על העדר יראה פשוטה שהיא היסוד לכל המעלות, ובהעדרה אי אפשר להגיע אף למדרגה פחותה (משנת רבי אהרן ח"א עמוד ק"ח).

ב'שערי אור' לגר"י בלאוער זצ"ל (פ"א) כתב שיראת העונש היא קודמת לכל המצוות, כי היא סיבה באמת לכלה פשע ולהתם חטאת ולהיות ירא וחרד לקיים כל התורה וכל המצוה. ורק אחרי קיום כל התורה והמצוות יוכל להגיע למדרגה הגבוהה של יראת הרוממות לירא ולחרד מגודל רוממותו ית"ש ואהבת ה' ית"ש. אולם קיום התורה והמצוה עצמה בפועל, הוא מסובב רק מסיבה הראשונה היא יראת העונש.

בספר 'ברכת פרץ' (פרשת מסעי) כתב בגודל חיוב האדם להשריש בקרבו יראת העונש. וז"ל: "וזהו ענין יראת העונש אע"פ שעיקר מצות יראה הוא יראת הרוממות כמו שכתבו בספרים הקדושים, מכל מקום צריכים גם כן להשריש יראת העונש, כי בזמן תוקף התגברות היצר הרע אז התאוה מטמטמת את לבו עד שכמעט ולא ירגיש על ענינים רוחניים וכמו שאמרו חז"ל (נדרים לב): דבשעת יצר הרע לית דמדכר ליה ליצר טוב (פירוש, כאשר יצר הרע גובר על האדם ואוחז בו, אין מי שזוכרו ליצר הטוב) ע"ש. [רק רשימא נשאר בעומק לבבו], ונעשה כאדם מגושם שאין לפניו אלא תאוות עולם הזה בלבד, אך פחד העונשים הקשים גם איש מגושם מרגיש נרעש ונפחד, ולזאת צריכים ללמד את עצמו להשריש בלבבו יראת העונש, וכמו שכתבו בספרים הקדושים מזה, וצור ישראל היא בעזרתנו שנושב בתשובה שלמה לפניו יתברך שמו". עכ"ל.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

הַמְלָכִים הַקְרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, וַיִּמְהַר לְרוּץ לְעִבְדָתוֹ.

הַשְּׁבַע וְעֵשָׂרִים - שִׁזְזָר אֶת מִי שֶׁהִקְעִים

הַמֶּלֶךְ⁸⁹ וַנְתַחֲיֵב מִיתָה, וְהִקְל לֹו וְהִבִּיא לֹו יְסוּרִין אֹו^(ט) אֲבוֹד מִמּוֹן^(ד) תַּחַת הַמִּיתָה שֶׁנִּתְחַיֵּב - הִלֵּא

יג. אבוד ממון תחת המיתה שנתחייב. חידוש גדול כתב הגר"א בפירושו על הנביאים בפסוק "הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו" (דבה"א טז, ח) על איזה עלילות מתכוון הפסוק שצריך להודות לה' עליהם ולהודיע זאת בעמים? ומבאר הגר"א וז"ל:

עלילות - היינו החסד הגדול שמתנהג הקב"ה עם עם ישראל, בתל לבי ישראל איזה טובה מהטובות, ואח"כ מחסרהו הטובה ההוא, בכדי להמציא מזור למחלתו, היינו דבר שיכפר לו עונו בעולם הזה. עכ"ל.

פעמים האדם מתלונן על מצבו ומתרעם מדוע נחסר ממנו הטובה שהיה לו כגון שהפסיד ממון וכיו"ב, ואינו יודע שהממון ניתן לו כדי לקחת ממנו אותו, והכל לטובתו כדי שצער זה יהיה חילוף המחלה או המיתה שנגורה עליו.

יד. תחת המיתה שנתחייב. ב'שערי תשובה' (ד, יג) לרבינו יונה כתב: וחייב האדם להתבונן ולדעת, כי אין התלאה אשר מצאתהו והיסורים הבאים עליו לפי גודל עונו ורוב חטאיו, אך השם יתברך מיסרו דרך מוסר האב את בנו, בחמלת השם עליו, שנאמר (דברים ח, ה) 'וידעת עם לבבך כי כאשר

ביאורים

89. ונתחייב מיתה. בכת"י הגירסא: "ונתחייב מיתה, וחמל עליו (המלך) ויסר אותו מעט (ויסורים אלו היו פדיון נפשו מהמיתה) והחזירו על כנו, כמה ישמח אותו המכעיס לסבול מעט יסורים תחת המיתה; כך יחשוב מי שהוא מיוסר (ביסורי העוה"ז), שהוא עובר מצות הבורא ונתחייב מיתה (בעבור חטאיו), והקל לו (הבורא יתברך) והביא..."

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

הַיָּטִיב לוֹ וַעֲשָׂה עִמּוֹ חֶסֶד. לִבְךָ יִקְבַּל הַכֹּל מֵאֱלֹהֵיו בְּשִׂמְחָה וּבְאֶהְבָּה, וַיְהִי סִימָן גְּדוֹל⁹⁰ שֶׁחֲפִין בְּגִזְרַת הַבוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

הַשְּׂמוֹנָה וְעֵשָׂרִים - שִׁזְזָר מִי שֶׁנִּזְזָר

בֵּיתוֹ לְאָדָם בְּמַתְנֵה גְמוּרָה, וְרוֹצֵה הַמְקַבֵּל לְהָרֵם וּלְבָנוֹת⁹¹ לְפִי דַעְתּוֹ,

שֶׁלֹּא יוֹכַל הַנּוֹתֵן⁹² לְעַעֲב. כִּךְ יִמְסַר אָדָם אֶת נַפְשׁוֹ וְאֶת

אִשְׁתּוֹ וְאֶת בְּנָיו וְכֹל מְמוֹנּוֹ בְּיַד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וַיְהִי הַכֹּל

נְתוּן לֹו בְּמַתְנֵה. וְכִיּוֹן שֶׁמִּתְחַלֵּה⁹⁴ מְסַר עֲצָמוֹ בְּיַד

הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, הָרִי⁹⁵ שֶׁם בְּטַחוּנוֹ עַל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּכְבָר

ביאורים

90. שחפץ בגזרת הבורא יתברך. וז"ל המכילתא (שמות כ, כ): "ועוד, שיהא שמח ביסורים יותר מהטובה, שאפילו אדם עומד בטובה כל ימיו אינו נמחל לו העבירות שבידו. ומי מוחל לו העבירות? הוי אומר היסורים." וז"ל החזו"א (קובץ אגרות, רא): "ואמנם חביבים יסורים לזה שרואה אותם כשלוחי דרחמנא ומזהקים את הקשר בין יצור ליוצרו יתברך, ומעלים אותו לעולם שכולו אור, מורם מנטיות גופניות, וזה כל האדם, ואשרי חלקו". 91. לפי דעתו. כפי רצונו. 92. לעכב. כי כבר הוציאו מתחת ידו (כת"י). 93. נתון לו במתנה. לעשות בהם כרצונו. 94. מסר עצמו. וכל אשר לו. 95. שם בטחונו על הש"ת. סמך עליו ועל הנהגתו.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

96 הָאֱמִיץ לְבוֹ לְקַבֵּל מֵאֲהָבָה ⁹⁷ מֶה שִׁיגוֹר הַבּוֹרָא יִתְבָּרַךְ עָלָיו. וְאֶפְלוּ אִם לֹא שָׁלַח הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ רָעָה, לֹא עַל גּוֹפוֹ, לֹא עַל מְמוֹנֵו, וְלֹא עַל בְּנָיו וְלֹא עַל אֲשֶׁתוֹ, יֵשׁ לוֹ שֶׁכֶר גְּדוֹל ⁹⁸ עַל דַּעְתּוֹ הַנְּכֹנֶה ⁹⁹ אֲשֶׁר הֵכִין לְבוֹ לְקַבֵּל הַכֹּל ¹⁰⁰ לְאַהֲבַת יוֹצְרוֹ.

הַתִּשְׁעַ וְעֶשְׂרִים - שִׁיזְנַר וְיִתְבּוֹנֵן

עַל בְּנֵי-אָדָם וְיִרְאֶה שִׁישׁ אָדָם אַחַד ¹⁰¹ שֶׁקּוֹל כְּמֵאָה, וְאֵין זֶה ¹⁰² מִחֲמַת הַגּוֹף, אֶלָּא מִחֲמַת תְּבוּנָתוֹ וְחֻכְמָתוֹ וְצַדִּיקָתוֹ. ¹⁰³ לְכֵן תִּתְקַן נַשְׁמָתְךָ, ^(טז) כִּי כָּל הַמַּעֲלּוֹת הֵם מִמְּנֶה. כִּי

ביאורים

96. האמין. בכת"י: הזמין. 97. מה שיגזור הבורא יתברך עליו. גם אם לפי ראות עיניו הדבר אינו לטובתו. 98. על דעתו. על מחשבתו והחלטתו. 99. אשר הכין לכו. אשר היה מוכן. 100. לאהבת יוצרו. מתוך אהבת ה'. 101. שקול כמאה. ערכו שוה כמאה בני אדם אחרים. 102. מחמת הגוף. שהוא בריא או חזק או יפה מהם. 103. לכן תתקן נשמתך. דאג תמיד יותר לעניני הנשמה (על ידי עסק התורה ועשיית המצוות ועבודת ה') מאשר לעניני גופך.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

אִם הָיָה אָדָם חָזֵק וְנָרְיָא וַיִּפֶּה-תֵּאָר, לֹא הָיָה שְׁנֵה בְּלוֹם אִם הָיָה שׁוֹטֵט; וְאִם הָיָה אָדָם מְכַעַר וְחֻלְשׁ וְהוּא מְפַלֵּג בְּחֻכְמָה, ^(טז) ¹⁰⁴ הָיָה עוֹלָה לְגִדּוּלָה וְלַחֲשִׁיבוּת.

הַשְּׁלִשִׁים - שִׁיזְנַר, אִם אָדָם בָּא אֶל ¹⁰⁵ אֲרִיץ נְכַרְיָה, ¹⁰⁶ וְלֹא הֵכִיר שׁוֹם אָדָם וְאֵין שׁוֹם

החכם (משלי יא, כב) 'נום זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם' (פי', חסרת תוכן ואופי. מצו"ד), ועוד אמר (משלי לא, ל) 'שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל'. עכ"ל. ובמפרשים ביארו שאשה יראת ה' היא תתהלל - אף בחן וביופי, אבל ללא יראת ה' הרי החן הוא שקר והיופי הוא הבל.

טז. היה עולה לגדולה

ולחשיבות. במסכת תענית (ז) מסופר על בתו של הקיסר שאמרה לרבי יהושע בן חנניה: "אי חכמה מפוארה בכלי מכווער" [כלומר, נמצא כך חכמה מפוארת, ואתה מכווער!]. השיב לה רבי יהושע: כמו שהיין מיטיב להתקיים בכלים מכווערים (-כלי חרס), כך חכמתי מתקיימת בי יותר משאילו הייתי נאה (רש"י). המשיכה בת הקיסר לשאול: "והא איכא שפירי דגמירי" [והלא יש אנשים יפים שהם מלומדים]? השיב לה רבי יהושע: "אי הוו סגו טפי הוו גמירי", פירש רש"י: אם אותם נאים שהם חכמים היו מכווערים - היו מלומדים אף יותר, שאי אפשר לנאה להשפיל דעתו ובא לידי שכחה [ולדבריו "סגו" היינו שנואים (בארמית נקרא כן דבר מכווער), כלומר ששנוא הוא במראהו]. אמנם תוספות (שם ע"א ד"ה א') פירשו, אילו היו אותם חכמים שונאים את היופי, היו מתחכמים יותר [ולדבריהם "סגו" פירושו שונאים]. וביאר

ביאורים

104. היה עולה לגדולה ולחשיבות. בעיני הבריות, כיון שמעלת האדם נמדדת בחכמתו וברוחניותו ולא בכחו או ביופיו. 105. אריץ נכריה. ארץ זרה. 106. ולא הכיר שום אדם. מאנשי המדינה שבא אליה.

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

אָדָם מְכִירוֹ, ¹⁰⁷וְחָמַל עָלָיו אֲדוֹן הַמְדִינָה וְנָתַן לוֹ מְזוּנָה בְּכָל יוֹם יוֹם, וְהִזְהִירוֹ ¹⁰⁸שְׁלֵא יִמְרַד בּוֹ וְלֹא יַעֲבֹר עַל מִצְוֹתָיו, ¹⁰⁹וְהוֹדִיעוּ גְמוּל טוֹב עַל עֲבֹדָתוֹ, ¹¹⁰וְהִזְהִירוֹ עַל הַנְּסִיעָה וְלֹא הוֹדִיעוּ ¹¹¹הָעַת - בְּאִמַּת הָעֶבֶד הַזֶּה תֵּיב ¹¹²לְהַפְנֵע וְלַעֲזֹב הַנְּאֻוָה, ¹¹³וַיַּחְקֹר עַל עֲבֹדַת הַמֶּלֶךְ בְּמָה יַעֲשֶׂה רְצוֹנוֹ, ¹¹⁴וַיֵּאָהֵב גַּר כְּמֹהוּ, וַיִּשְׁתַּדֵּל לְהַרְבּוֹת בְּעֲבֹדַת הַמְדִינָה, מִפְּנֵי ¹¹⁵שְׂאִין לוֹ חוֹמַל שִׁיפְנֵע בְּעַדוֹ. כֵּן בְּאִמַּת הָאָדָם ¹¹⁶גַּר בְּעוֹלָם. [כִּי] כְּשִׁנְיֵע

ביאורים

107. וחמל עליו אדון המדינה. מפני שהיה גר. 108. שלא ימרוד בו. שלא ימרה את פיו. 109. והודיעו גמול טוב על עבודתו. והבטיח לו שאם יעשה זאת יתן לו שכר טוב. 110. והזהירו על הנסיעה. הודיעו שיום אחד יאלץ לעזוב את הארץ, והזהירו להיות מוכן תמיד לקראת נסיעתו. 111. העת. את מועד הנסיעה. 112. להכנע. להתנהג בהכנעה ובשפלות. 113. ויחקור על עבודת המלך. ילמד היטב את חוקי המדינה ואת דתי המלך. 114. ויאהב גר כמוהו. ויסייע בעדו ויעזור לו. 115. שאין לו חומל שיפגע בעדו. אין לו מי שירחם עליו וילמד עליו זכות לפני המלך אם לא יעשה רצונו. 116. גר

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

י. לתת לו מזונות זולת האל הנאמן. ב"חובות הלבבות" (שם) הוסיף: ואף אילו לא היה נמצא בעולם כולו אף אחד חוץ ממך, לא היה זה מוסיף אפילו כמידת גרגיר חרדל על הפרנסה הדרושה לך עד סוף ימך. וכן אילו היה מספר האנשים בעולם גדול פי כמה, לא היה חסר לך בגלל זה מפרנסתך שנגזרה לך אפילו כגרגיר חרדל, וגם לא פחות ולא יותר ממנו. וכן לא יכול אף נברא לא להביא לך תועלת ולא לגרום לך נזק, ואף נברא אינו יכול לא להוסיף על ימי חיך ולא לגרוע מהם. וכן הוא גם בנוגע לכל מדותיך, טבעיך ופעולותיך הטובים והרעים, שאין אדם יכול להוסיף או לגרוע או לשנות אותם כמלוא נימה. אם כן איזה קשר יש בינך ובין יתר הברואים? או מאיזה בחינה אתה קרוב אליהם או הם קרובים אליך? אתה רק גר בעולם הזה, שהרי לא יוצאת לך כל תועלת ממה שישנם בעולם אנשים רבים, ולא נגרם לך כל נזק אם ישנם בעולם רק אנשים מעטים. אתה רק כמו אדם בודד וגלמוד בעולם הזה, שאין לו שום שייכות עם אף אחד רק עם אדוניו, ואין לו מי שירחם עליו רק בוראו.

על כן אחי, עבוד רק את ה' לבדו, כשם שהוא לבדו ברא אותך, וכשם שהוא לבדו מנהיג ומפרנס אותך, וכשם שחיך ומותך מסורים רק בידו בלבד, ושים את תורתו שבכתב ושבעל פה מול עיניך, וקוה לשכרו ופחד מעונשו, וקבל על עצמך להתנהג כל ימי חיך בעולם הזה, בכל פרטי ההתנהגות של הגר שעוררתי אותך עליהם, ואז תגיע אל נעימות העולם הבא.

ביאורים

בעולם. הזה, ואף אחד אינו יכול להועיל או להזיק לו חוץ מבוראו. 117. לקשור אחד מאיבריו. לחבר אחד מאיבריו לחבירו. 118. כיחיד שאין

¹¹⁹ חָבֵר, כִּי אִם אֲדוֹנָיו שִׁיחַמֵּל עָלָיו, וְהוּא בּוֹרְאוֹ.

הַנְּה הַשְּׁלֵמְנוּ שְׁלֹשִׁים דְּבָרִים שִׁזְכֹּר אֶדָם תְּמִיד, וְאַנְחֵנוּ הַזְכָּרְנוּ אוֹתָם בְּדֶרֶךְ קִצְרָה. וְכָל אֶחָד יוֹסִיף לְהַעֲמִיק בָּהֶם כְּפִי חֲכָמְתוֹ, וְיִלְמַד מֵהֶם כָּל הַמַּדוּת ¹²⁰ טוֹבוֹת הַחֲמוּדוֹת וְהַזְכוּת, ¹²¹ וְהֵן מְלַבְּנוֹת הַנְּפִשׁוֹת לְהַתְּיַפּוֹת מִשְׁחֲרוּרֵיהֶם. ¹²² וְתַהֲיֶיהָ זְרִיז יוֹתֵר לְזַכְרָם, וְיִתְחַדֵּשׁ לָהֶן עֲלִיזוֹן אֲשֶׁר לֹא יִדְעֵתוּ. וְתֵיב אֶדָם לְחֹשֶׁב בְּכָל אֱלוֹ הַזְכוּרוֹת לְעוֹלָם, בְּכָל שְׁעָה וְהֵרַף עֵינָיו. ¹²⁴ וְיִזְהַר לְזַכְרָם בְּכָל נְשִׁימוֹתָיו, כְּדִי שֶׁלֹּא יִפְרְדוּ מִמֶּנּוּ

ביאורים

לו חבר. כאדם בודד בעולם. 119. חבר. וכנכרי שאין לו מכיר (כת"י).
 120. טובות החמודות. בכת"י הגירסא: "טובות ויגיע אל המדות החמודות".
 121. והן מלבנות הנפשות להתיפות משחרוריהם. התוצאה של שלשים זכירות אלו היא: הזדככות הנפש מאפלת הסכלות, המסירה את חשכת הספקות באמונה השוררת בלבו (עפ"י חוה"ל ח, ד). 122. ותהיה זריז יותר לזכרם ויתחדש לך. בכת"י הגירסא: "אם תהיה זריז בהם לזכרם, יתחדש לך..." 123. כה עליון אשר לא ידעו. יתחדש לך כח עליון מופלא, שלא הכרת אותו עד כה בין כל כחותיך שהיית רגיל להם, ואז תכיר את הענינים הגדולים, ותראה את הסודות העמוקים ע"י הזדככות נפשך וטוהר לבך וחזק אמונתך, ולא תחדל משמחה תמידית בעולם-הזה ובעולם-הבא, מחמת עוצם מה שזכית להסתכל עליו, וגודל הסוד שנגלה לך בעזרת האלהים יתברך (חוה"ל שם). 124. ויזהר לזכרם בכל נשימותיו. "ואם יוכל, יזכור בכל נשימותיו" (כת"י). 125. יפרדו. ימוש.

הַמוֹרָא וְהַפְּחָד וְהַבְּשֵׁת מֵהָאֵל הַרוֹאֶה אוֹתוֹ תְּמִיד בְּכָל עֵת. צֵא וְלִמַּד מֵהַשְׁהִיחָה הַתּוֹרָה לְמִלְךָ יִשְׂרָאֵל, דְּכַתִּיב: "וְכַתֵּב לוֹ אֵת" ¹²⁶ מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל ¹²⁷ סֵפֶר ¹²⁸ מִלְפָּנַי הַכְּהֻנִּים הַלְוִיִּם. וְהִיְתָה עִמּוֹ, וְקָרָא בוּ כָּל יְמֵי חַיָּיו" (דברים יז, יח-ט); וְכַתִּיב: "לֹא יִמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ, וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה" (יהושע א, ח); וְאָמַר: "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם" ¹²⁹ עַל לְכַבֵּד. וְשִׁנְנֵתָם לְכַנֵּד, וְדַבַּרְתָּ בָּם כְּשֶׁבִיתָךְ וּכְלַכְתָּךְ בְּדֶרֶךְ וּכְשֶׁכַּבְּדָךְ וּכְבֻדְמָךְ. וְקִשְׁרֵתָם לְאוֹת עַל יָדְךָ, וְהָיוּ לְטַטְפֵּת בֵּין עֵינֶיךָ. וְכַתְּבָתָם וְגו'" (דברים ו, ו-ט). ¹³⁰ וְחִזַּק הָעֵינָן בְּצִיצַת דְּכַתִּיב] ¹³¹ "וְהָיָה לְכֶם לְצִיצַת וְגו'". ¹³² לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וְגו'" (במדבר טו, לט מ). ¹³³ וּלְפִי זֶה רָאוּי לְזַכֵּר

ביאורים

126. משנה התורה. שתי ספרי-תורה ('משנה' הוא לשון כפל) - אחת שהיא מונחת בבית גניזו, ואחת שנכנסת ויוצאת עמו בכל מקום. 127. ספר. קלף.
 128. מלפני הכהנים הלוויים. המלך כתב את ספר התורה שלו בהעתקה מתוך ספר התורה שהיה בידי הכהנים (שהיה מדויק). 129. על לכבד. חקוקים בלבך שלא תשכחם. 130. וחזק הענין בציצית. במצות ציצית הדגיש האל את חובתנו ואת בפירושו באומרו והיה וגו', ואף הוכפל בו ענין זה של זכירת המצוות. 131. "והיה לכם לציצית. וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם..." 132. "למען תזכרו. ועשיתם את כל מצוות". 133. ולפי זה ראוי לזכור האלהים בכל רגע. שהרי זירזנו האל בכמה מצוות ועניינים הנמצויים אצל האדם תדיר כדי שיוזכרו בכל רגע. 134. לזכור האלהים. ע"י ההתבוננות בשלושים אופנים הנ"ל.

הַאֲלֹהִים ¹³⁵בְּכָל רִגְעוֹ. וּבְתִיבּוֹ: ¹³⁶בְּכָל עֵת יִהְיֶה בְּגִדְךָ לְבָנִים" (קהלת ט, ח).

רֵאֵה מֵדַת הַזְכוּרָה כַּמָּה הִיא ¹³⁷רַחֲבָה מְאֹד, כִּי בָּהּ יִזְכָּר כָּל הַמְדוּת הַטּוֹבוֹת, וְלִוְלֵי הַזְכוּרָה הָיָה שׁוֹכֵחַ הַכֹּל וְהָיָה נִשְׁאָר רֵיק מִכָּל. לְכֵן הִתְחַזֵּק בְּזֹאת הַמְדָּה, ¹³⁸הִתְחַזֵּק בְּכָל הַמְדוּת. וְזוּהִי תַקְנָה גְדוֹלָה לְקִנּוּת כָּל הַמְדוּת, שְׂיִהְיֶה רְגִיל לַחֲזוֹר ¹³⁹זֶה הַסֵּפֶר, וְאִזּוֹ יִזְכָּר ¹⁴⁰כָּל הַמְדוּת וְיִשְׁמְרֶם, וְלִכְּלַל הַפְּחוּת יַחֲזוֹר אוֹתוֹ פַּעַם אַחַת לְשָׁבוּעַ. וְסִימְנֵי כָּלֵלֵי הַמְדוּת הַכְּתוּבִים בְּתַחֲלַת הַסֵּפֶר יַחֲזוֹר בְּכָל פַּעַם, וְיִבְדֵּק עֲצֻמוֹ תָּמִיד ¹⁴¹אִם קָצָר

ביאורים

135. בכל רגע. כדי למלא חובתינו כלפיו. 136. בכל עת יהיו בגדיך לבנים. התקן עצמך בכל שעה במעשה טוב, שאם תמות היום תכנס בשלום, והמשיל שלמה החכם את הדבר לאדם שהזמינו המלך ליום סעודה ולא קבע לו זמן, אם הוא פקח מיד מכבס כסותו ורוחוץ וסך וכן עת מחר עד עת יקרא אל הסעודה יהיו כל שעה בגדיו לבנים והוא רחוץ וסך, כך דרשוהו רבותינו במסכת שבת (רש"י). 137. רחבה מאד. כוללת דברים הרבה. 138. החזקה בכל המדות. כח השפעתה וסגולתה של מדה זו חזקה יותר מכל מדות אחרות, שעל ידה יזכור תמיד את השי"ת ואת חובותיו כלפיו, וכן יזכור כל שאר מדות הטובות לעשותם. 139. זה הספר. "אורחות צדיקים". 140. כל המדות וישמרים. בכת"י הגירסא: "ואז יזכור כל המדות הרעות וישבו מהן". 141. אם קצר לקיים המדות. אם לא מילא חובתו בתיקון המדות.

לְקַיֵּם הַמְדוּת, עַד שְׂיִהְיֶה רְגִיל לְקַיֵּם כָּל הַמְדוּת הַטּוֹבוֹת שָׁבָה.

דַּע לְךָ, שֶׁהַזְכוּרָה מְבִיאָה לִיְדֵי עֲשִׂיָּה, כְּדַכְּתִיבּוֹ: "וְיִזְכְּרְתֶם וְגו' וְעֲשִׂיתֶם" (במדבר טו, לט), לְכַד הַזְּהֵר בְּמֵדַת הַזְכוּרָה. וְהַזְּהֵר לְזַכֵּר כָּל מִצְוָה וּמִצְוָה ¹⁴²לְשֵׁם מִי שֶׁתַּעֲשֶׂנָּה, ¹⁴³וְיָמִי הוּא בְּעַל מְלֹאכְתְּךָ. וְיִזְהַר אָדָם מְאֹד ¹⁴⁴שֶׁלֹּא יִזְכָּר אֶת חֲבֵרוֹ שֶׁעָשָׂה לוֹ דָּבָר רַע, וְעַל זֶה נֶאֱמַר: ¹⁴⁵"וְלֹא תִטּוֹר" (ויקרא

ביאורים

142. לשם מי שתעשנה. שיעשה כל מצוה ומצוה לשם שמים. 143. ומי הוא בעל מלאכתך. הנאמן לשלם לך שכר פעולתך. 144. שלא יזכור וכו'. למרות שהזכרון היא מדה טובה מאד, מ"מ לא ישתמש בכח מדה זו לזכור את מי שרעה לו. 145. ולא תטור. שנצטוינו לא לשמור שנהא בלבנו כלפי מי

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

יט, יח), **אֵלָא יִשְׁכַּח מְלִבּוֹ כָּל שְׁפָאָה. וְאִם הוּא הֲרַע לְחֻבְרֵי -**

יט. אלא ישכח מלבו כל שנאה. כתב החפץ חיים (שם עולם פי"ג בהגה"ה ד"ה וכן כל):

"וכן כל עניני צער שמזדמן לאדם, שאחד מחרפו ומגדפו, הוא הכל מן השמים על עוונותיו, אלא שמגלגלין חוב על ידי חייב, וכמו שאמרו חז"ל (דברים רבה פרשה ב', כ"ח) על הפסוק (דברים ד, ט) "והשבות אל לבבך", שעוונותיך הם המחרפין אותך. וכן אם אחד הכה אותו אפילו במזיד, הוא גם כן השגחה מלמעלה, אלא שמגלגלין וכנ"ל. וראיה ממה שאמר הכתוב (שמות כא, יח-יט): "וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו וגו' שבתו יתן ורפא ירפא", ואמרו חז"ל (ב"ק פה): "מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות, וכתב רש"י: "דלא לימא רחמנא מחי ואיהו מס"י" [פירוש, שלא יאמרו הקב"ה מעניש והוא מרפא, ונראה כסותר גזירתו של הקב"ה, קמ"ל דניתן לו רשות לרפאות]. והרי הכתוב מדבר שאחד היכה את רעהו במזיד על ידי מריבה, אלא על כרחך דגם זה בידי שמים. וכן מצינו בדוד (שמואל ב-ב טז, ה), כשקילל אותו שמעי בן גרא ויסקל אותו באבנים ועיפר אותו בעפר, השיב דוד: "ה' אמר לו קלל", עיין שם (שם, שם ט-י). וכל זה עושה השם יתברך לטובת האדם, כדי שיתכפרו עוונותיו על ידי העלבון.

וכאשר יתיישב האדם היטב בנפשו, אין צריך ליתן לבו כלל לזה להשיב תשובה למחרפו, ואדרבה יודה להשם על שהזדמן לו דבר שיכופרו עוונותיו. וכמו שאמרו חז"ל (שבת פח:): הנעלבין ואינן עולבים, שומעים חרפתם ואינן משיבין, עושין מאהבה ושמוחין ביסורין, עליהן הכתוב אומר (שופטים ה, לא): "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו". וכשיבין הדבר היטב שטובה רבה נסתבב לו על ידו, יהיה נקל לו ממילא שלא להיות נוקם ונוטר עבור זה, וכדוגמא שאחד אינו מקפיד על חברו על שרחצו היטב במים חמין מעפרורית שעליו, אף דבעת הרחיצה קשה לו החמימות. וראה אחי מה דאיתא במדרש (בראשית רבה) פרשת מקץ (פרשה צ"א, י) על שאמר יעקב לבניו (בראשית מג, ו): "למה הרעותם לי להגיד לאיש העוד לכם אח", התרעם עליו השם יתברך ואמר על ידי נביאו ישעיה (ישעיה מ, כז): "למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה". והיינו משום דהיה לו להתבונן בדודאי מהשם נסתבב כן מה שספרו לו, וכל מה דעבד לטב

עיונים ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

הוא דעבד ולא לתלות הרעה בהם".

[וכ"כ בספר החינוך (מצוה רמ"א) שזוהי שורש מצות "לא תקום ולא תטור", וז"ל: "משרשי המצוה, שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא, על כן

ארחות שער הזכירה צדיקים עיונים

זִכְר, כְּדֵי שִׁיתְקַן מֶה שֶׁעָשָׂה לוֹ. וְאִם שָׁמַע ¹⁴⁶דְּבָרִים בְּטָלִים - לֹא יִזְכְּרֶם. אֲךָ יִהְיֶה ¹⁴⁷כְּנֶפֶה הַקּוֹלֶטֶת אֶת הַסֵּלֶת וּמוֹצִיָּאָה אֶת הַקֶּמֶחַ, אֲבָל לֹא ¹⁴⁸כְּמִשְׁמֶרֶת שֶׁקּוֹלֶטֶת אֶת הַשְּׂמֵרִים וּמוֹצִיָּאָה אֶת הַיַּיִן.

עֲנִיָּן זְכִירַת הַתּוֹרָה נִכְאָר בְּעִזְרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּשֶׁעַר הַתּוֹרָה.

כשיצערהו או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו, והשי"ת גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב, וכמו שאמר דוד ע"ה (שמואל ב-ב טז, יא) "הניחו לו ויקלל כי אמר לו ה'", תלה הענין בחטאו ולא בשמעיו בן גרא...". עכ"ד.]

ביאורים

שהרע לנו או פגע בנו. 146. דברים בטלים לא יזכרם. כי כל זמן שהדברים בטלים נמצאים בלבו יקשה עליו בהשגת התורה, מאחר ששני דברים אלו אינם יכולים להמצא יחד בזמן אחד, וכמאמרם ז"ל במדרש שיר השירים (א, ג) על הפסוק "לריח שמניך טובים" ח"ל: "מה השמן הזה, כוס מלא שמן בידך ונפלה לתוכה טיפה של מים יוצאת כנגדה טיפה של שמן (מפני שהשמן לעולם צף למעלה), כך אם נכנס דבר של תורה ללב - יוצא כנגדו דבר של ליצנות, נכנס ללב דבר של ליצנות - יוצא כנגדו דבר של תורה". 147. כנפה. שמנפים בה את הקמח, ויוצאת הפסולת מנקבי הנפה, ונותר בנפה סלת נקיה. 148. כמשמרת. מסגנת שבה נקבים קטנים לסגן את היין משמריו, שיוצא היין צלול חך דרך הנקבים, והשמרים שאינם יכולים לעבור בנקבים נשארים במשמרת.

שער העשרים
שער השכחה

הַשְּׁכַחָה ²היא מדה רעה מאד
³בעניני העולם הזה
⁴ובעניני העולם הבא, ומי שהוא
שכחן, יכתב כל ענינים שיש בינו
ובין חברו כדי שיזכר. ⁵אם הוא
לוה ומלוה, יכתב הכל; אפילו אם
⁷לוה פרוטה מחברו, ^(*)יכתב הכל
הרב עדים ונכתוב שטר על ההלוואה, כיון שאיני רוצה להלוות בלי עדים),
שלח ליה, אפילו אנא נמי?! (בתמיהה, הרי אני איני חשוד שאכפור בהלוואה).

ביאורים

1. השכחה. כלומר, כאשר אדם אינו נותן אל לבו לזכור את הדברים שצריך לזכורם.
2. היא מדה רעה מאוד. הנובעת מחוסר התייחסות לדברים שצריך לזכור.
3. בעניני העוה"ז. כיון שכל הקשרים והיחסים שבין בני האדם תלויים בזכירה, כמו שהרחיב רבינו לבאר בתחילת פרק הזכירה, עיי"ש.
4. ובעניני העוה"ב. כי באמצעות הזכירה יבוא האדם לקיים את כל מצוות ה', כמו שנאמר (במדבר טו, לט-מ) 'זכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם' וגו', למען תזכרו ועשיתם את כל מצוותי'. ⁵ אם הוא לוה. מעות מחברו, יכתוב לעצמו כדי שיזכור לפרוע חובו בזמן. ⁶ ומלוה יכתוב הכל. בכדי שיזכור לתבוע את הלוה ולהזכירו לשלם חובו בהגיע מועד הפרעון, וגם שיזכור את הסכום שמגיע לו ולא יבוא לבקש יותר. ⁷ לוה פרוטה. כי דין פרוטה כדין של מאה מנה (עפ"י סנהדרין ח.).

ויתן לב שלא ישכח. וראוי לאדם
שהוא נכבד ושכחן שלא לזה
מפני אדם, כי הם מתביישים לשאל
ממנו, והוא שוכח ולא יפרע ונפשא
עונו. ומי שידע בעצמו שהוא
שכחן, יזהר מאד לזכור עניניו.
משל: כמו שעשה מלך אחד, שנתן
לאחד מעבדיו המשרתים כתב,
ואמר לו: כשתראה שאני כועס,
תנהו לי. והיה בכתב כתוב בזה

שלח ליה, כל שכן מר
דטריד בגירסיה משתלי
(שאתה טרוד בלימודך
יש לחשוש שמא
תשכח את ההלוואה,
וכשאתבע ממך תכפור
בה) וגורם קללה
לעצמי.

יש שהוכיחו מכאן שאף
אם יכתוב הלוה בכתב
ידו שלוה ממנו, נאמן
הלוה לומר פרעתי
[וכדעת הרמב"ם מלוה
פי"א ה"ג]], ולכך אף
שהלוה כתב בכתב ידו -
אסור להלוות בלי עדים
כיון שיש לחוש שמא

ישכח ויאמר פרעתי, שאם לא כן למה הוצרך רבינא שיביא עדים ויכתוב שטר, היה לו לומר שיכתוב לו בכתב ידו שהוא חייב לו. אמנם הריטב"א דחה ראייה זו, מפני שאפשר שלא היה לו פנאי לכתוב עכשיו שטר מפני שהוא ערב שבת, לפיכך אמר שיביא עדים שיראו עתה את ההלוואה ויכתבו שטר במוצאי שבת או ביום אחר.

כתב הב"י (חו"מ סי' ע"ד ה"א אסור) שמעיקר הדין די בעדים בלבד ואין צריך לכתוב שטר, ומה שרצה רבינא לכתוב שטר היה לפניו משורת הדין. וכ"כ הרמב"ם (מלוה פ"ב ה"ז) שהלוואה בשטר משוובת יותר, וביאר הב"י (שם ד"ה ומ"ש) שהוא מטעם שעל ידי זה יזכור כמה לוה ממנו ולא יבוא לידו מחלוקת.

ביאורים

8. ונשא עונו. שיהיה גזל בידו. ⁹ לחזור עניניו. ישנן לעצמו ויעשה סימנים על מה שעליו לזכור.

הַלְשׁוֹן: דַּע, ¹⁰כִּי אֵינְךָ אֱלֹהִים, אֲלֵא אַתָּה גּוֹיף בְּלֵה, שְׂיֵאכַל קֶצְתוֹ אֶת קֶצְתוֹ, (פְּרוֹשׁ, שְׂצֵאוֹ תוֹלְעִים מִמֶּקֶצֶת בְּשָׂרוֹ וַיֵּאכְלוּ אֶת שְׂאָר בְּשָׂרוֹ) ¹¹וַיֵּשׁוּב בְּקֶרְפוֹ לְרַמְה וְתוֹלְעָה. וְהָיָה לְמִלְךָ עֶבֶד אַחֵר, שְׂצוּהָ שְׂיַעֲמֹד לְפָנָיו בְּעֵת שְׂצוּהָ ¹²לְהַכּוֹת בְּנֵי-אָדָם בְּשׁוֹטִים שֶׁל אִישׁ, וְהָיָה אוֹמֵר לוֹ כִּי ¹³לְהַכְנִיעַ אֶת לְבוֹ.

ב. שלא ישכח את התורה. במסכת מנחות (צ"ט:) אמר ריש לקיש, כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו, שנאמר 'רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים'. במסכת אבות (ג, ח) מבואר גם שכל השוכח דבר אחד ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו. וברבינו יונה (שם) ביאר

מִזָּה וְלִמַּד כַּמָּה דְּבָרִים. אָדָם שֶׁהוּא שׁוֹכֵחַ, ¹⁴יַעֲשֶׂה לוֹ זְכוּרוֹת. וְצָרִיךְ ¹⁵גְּדָרִים גְּדוּלִים ⁽²⁾שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח אֶת

ביאורים

10. כי אינך אלהים. כלומר, חדל מלהתגאות ולכעוס שהרי אינך אלוה הקיים לנצח. 11. וישוב בקרבו לרמה ותולעה. בכת"י הגירסא: "וישוב בקרוב לרמה ותולעה ועפר". ולכן מה לך לכעוס ולהתגאות הרי ראוי לך להיות שפל רוח שתקות אנוש רימה (עי' אבות ד, ד). 12. להכות בני אדם בשוטים של אש והיה אומר לו וכו'. בכת"י הגירסא: "להכות בני-אדם בשוטים, ויאמר לו: אדוני, זכור יום הדין! שכך יכו אותך בשוטים של אש; והיה אומר לו...". 13. להכניע את לבו. שיתנהג בחסד וברחמים לחוטאים כלפיו שהוא מצוה להכותם, כשם שהוא זקוק לחסד ורחמים ביום הדין שלו. 14. יעשה לו זכרונות. סימנים ואמצעים שונים כדי לזכור. 15. גדרים גדולים שלא ישכח את התורה. כמו שגדר השדה תפקידו לשמור את פירות השדה, כן על השכחן לעשות לעצמו עצות ותחבולות שעל ידם יזכור את התורה שלמד, כגון, שירבה לחזור על לימודו, או יעשה סימנים וכדומה.

כִּי הַשְּׂכַחָה מִצְוִיָּה בְּבִנֵי אָדָם וְהִיא לוֹ לְחִזּוֹר הַהִלְכָה הִרְבָּה פְּעָמִים וּלְחֹשֵׁב בָּהּ כֹּל הַיּוֹם וְכֹל הַלַּיְלָה עַד שֶׁלֹּא תוֹכַל לְסוּר מִלְּבוֹ, וְאִם

לא עשה כך, מבואר במשנה (שם) שהרי זה מתחייב בנפשו כי יבוא להורות על פי זכרונו ויאמר כך אמר לי רבי, ויאסור המותר ויתיר האסור ונמצאת תקלה באה על ידו, ונקרא פושע מפני שגגת תלמוד עולה ודון.

במגן אבות לרשב"ץ (אבות שם) כתב שאינו נראה שיהיה החיוב מפני שגגת הוראה, שאם מפני זה הוא מתחייב בנפשו, מדוע מבואר שם בסוגיא שאם תקפה עליו משנתו (-היתה משנתו קשה עליו שלא הבינה כראוי ולפיכך שכחה) אינו עובר בלאו, הרי באה תקלה על ידו והיה לו למנוע עצמו מלהורות. לכן כתב שהוא מתחייב בנפשו מפני השכחה עצמה שהיתה עמו תורה המשמרתו ממות, ושכחה בפשיעותו, וכדאי שיתחייב בנפשו, מה שאין כן באונס אינו מתחייב בנפשו כיון שלא פשע בה.

הגר"א בכתר ראש (אות סו, נדפס בסידור הגר"א) כתב שכל הענין של השוכח דבר ממשנתו נאמר על הראשונים שלמדו בעל פה. וביאר בזה בחידושי מרן רי"ז הלוי (פר' ואתחנן ד"ה והיו הדברים) שעיקר האזהרה לשכוח היא על תורה שבעל פה שהיא הנקראת משנה, הנמסרת מדור לדור, וזה הלשון 'ממשנתו' דיינו תורה שבעל פה, אבל אחר שכבר נחתם התלמוד ונפסק הקבלה של תורה שבעל פה איש מפי איש - שוב אין זה בכלל שוכח דבר אחד ממשנתו, שעיקר אזהרה זו היא על המשנה המסורה בעל פה שלא תשכח.

אמנם בשו"ע הרב (ת"ב, ד, כתב: וכל השוכח דבר אחד ממשנתו מחמת שלא חזר על לימודו כראוי מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו וגם עובר בלאו של תורה וכו', וגם עכשיו שנכתבה תורה שבעל פה ויוכל לעיין בספרים מה ששכח - אין זה מועיל כלום, כי מיד ששכח עובר בלאו קודם שיעיין, כמו בימיהם שעובר בלאו בשעה ששכח אף שאחר כך יחזור וישאל מרבו וילמדנו מה ששכח. ועוד שמצות התורה לא תשתנה בשינוי הדורות ולא יחליף דתו לעולמים.

שבוע ג', יום א'

שבוע ג', יום א'

ארחות שער השכחה צדיקים

ט). וְצָרִיד לְזָהָר שְׁלֹא יִשָּׁבַח¹⁶ מְדוּת הַטּוֹבוֹת.

אך יִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִדַּת הַשִּׁכְחָה לְשִׁבְחַת הַמִּצְוֹת שֶׁעָשָׂה, כִּי אִם יִתֵּן לֵב לְזָכַר מִצְוֹתָיו וְתוֹרוֹתָיו, וְיִשָּׁבַח רְעוּתָיו וְתַחבּוּלוֹתָיו, אִזּו יִהְיֶה צָדִיק בְּעֵינָיו¹⁷ וְלֹא יִשׁוּב. אֵךְ יִזְכַּר פְּשָׁעָיו,¹⁸ וְיִכְתַּבֶּם¹⁹ עַל סֵפֶר וְיִקְרָאם בְּיָדוֹ שִׁזְכַּר הַכֹּל, וְיִשׁוּב מִכָּל אַחַת וְיִתְנַדֵּה עֲלֵיהֶם. אֵךְ עַל מִצְוֹת שֶׁעָשָׂה לֹא יִחַיֵּשׁ לְזָכַר.

לְעוֹלָם וְיָדְמָה בְּעֵינָיו²⁰ בְּאֵלָיו הוּא רִיק מִמִּצְוֹת וּמְלֵא

ביאורים

16. מדות הטובות. שמצוה על האדם להלך במדותיו של הקב"ה, שנאמר "והלכת בדרכיו" (דברים כח, ט) "מה הוא רחום וחונן אף אתה תהא רחום וחונן" (ירושלמי פאה ג). 17. ולא ישוב. בתשובה עליהם. 18. ויכתבם על ספר ויקראם כדי שיזכור הכל. כדברי רבינו יונה (שע"ת א, ח): "וכן ראוי לכל בעלי תשובה לכתוב במגילת ספר הדברים אשר נכשלו בהם והמצוות אשר קצרו בקיומן, ולקרוא בספר זכרונותם בכל יום". ועיין בפירושו למשלי ד' כ"א, שהזהיר ג"כ על ענין הכתיבה. ובחזה"ל שער הפרישות פ"ה: "ואם תוכל לכתבו עשה". 19. על ספר. הלא כל חשבונותיו אדם כותב בספר, ואם בעיני הגוף כן - בעיני הנפש על אחת כמה וכמה (זה השער').

עיונים ארחות שער השכחה צדיקים

עֲבָרוֹת. וְיִשָּׁבַח²⁰ חַטָּאת חֲבָרוֹ וְיִמְחַל לוֹ, וְיִשָּׁבַח מְלָבוֹ שֶׁנָּאָה וְקִנְיָאָה וְהִרְהוּרִים רָעִים. וּבְנֵעַת הַתַּפְּלָה²¹ יִשָּׁבַח מְלָבוֹ כָּל דָּבָר שֶׁבְּעוֹלָם, אֵךְ יַעֲלֶה בְּמַחְשַׁבְתּוֹ

שהכוונה שלא יחזיק את עצמו כרשע, ואם כן איך אמרו כאן שמשביעים אותו שיחזיק את עצמו כרשע?

רבינו יונה (אבות ג, יג ד"ה ואל) תירץ, שמה ששינו שם שלא יהיה

רשע בעיני עצמו הכוונה בזה שלא יחשוב שאינו יכול לחזור בתשובה, שאם יחשוב כן לא ישמור את עצמו מלעבור עבירה שבא לידו שיחשוב שהיא קלה מעבירות חמורות שכבר עבר, וכוונת הגמרא כאן הוא שלא יחזיק את עצמו כצדיק גמור אלא כבינוני, שבזה יחשוב שבמצוה קלה יכריע את עצמו לכף זכות, ואם יכשל בחטא יכריע לחובה, וכמבואר בקידושין (מ):

ה'שב שמעתתא' בהקדמתו (ד"ה לפי) תירץ, שמה ששינו 'אל תהי רשע בפני עצמך' הוא מלשון 'בעצמותך', והכוונה בזה שהישראל בעצמותו אינו רשע, שהרי הוא זרע קודש ועל ידי חטאיו לא תשתנה עצמותו, אלא על ידי העוונות יש עליו תואר של רשע, ולא יהיה עליו תמיד רק בזמן מן הזמנים, ולכן אמרו כאן שיהיה בעיניו כרשע, פירוש, שיהיה במראה עיניו כרשע והיינו שתוארו רשע.

ה'ערוך לנר' (ד"ה היה) תירץ, שכוונת המשנה היא לענין שלא יתייחס ויחשוב שאין לו תקוה, אלא צריך לבטוח בה' שיכול לשוב אליו, אבל כאן מדובר כשאומרים לו העולם שהוא צדיק שכבר עשה מעשים טובים הרבה ואין צריך לעשות יותר, לזה אמרו שיחשיב את עצמו כרשע שמוטל עליו לתקן את כל עוונותיו, וכמו שמצאנו ברבי יוחנן בן זכאי שאמר בשעת פטירתו שאינו יודע לאיזה דרך מוליכים אותו אם לגיהנום או לגן עדן.

ביאורים

20. חטאת חבירו. את אשר חטא לו חברו כגון שציערו או הכעיסו וכדו'. 21. ישבח מלבו כל דבר שבעולם. יפנה מלבו עיניו עוה"ז וטרדותיו, כדי שיוכל לרכז מחשבותיו ולכוון לבו בתפלה.

²² חסד השם יתברך, ויִדְבֶק בוּ בְדַבְקוֹת גְּדוּלָה. וּכְשֶׁהוּא עוֹשֶׂה צְרָכָיו יִשְׂפַח מְלָבוּ כֹּל ²⁴ דְּבָרֵי-תוֹרָה וְדְבָרֵי קִנְיָן, אֲךֹּי יִחְשַׁב ²⁵ בְּצָרְכֵי בֵיתוֹ כְּאֹתָהּ שְׁעָה, וַיִּחְשַׁב ²⁶ שֶׁהוּא מְלֵא צוּאָה, וּבָזָה יִשְׁפִּיל לְבוֹ. כָּלְלוּ שָׁל דְּבָר: לְכֹל מִצְוָה וּמִצְוָה יַעֲשֶׂה מַה שְּׁלֵא יִשְׁפַּחְנָה, ²⁷ כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אֹר. (משלי ו, כג).

ביאורים

22. חסד השי"ת. שעושה עמו כסדר בכלל ובפרט. 23. וידבק בו בדבקות גדולה. כי בהתבוננו באין סוף גודל חסדי ה' שעושה עמנו, יבוא מכך לאהבת ה' ולמדרכת דבקות בו יתברך - שיהיה לבו מתדבק כל-כך בשמו יתברך, עד שכבר יסור מלפנות ולהשיג אל שום דבר זולתו (כלשונו של המס"י פי"ט). והוסיף המס"י (שם): "והנה תכלית המדה הזאת הוא, להיות האדם מתדבק כך אל בוראו בכל עת ובכל שעה. אמנם לפחות בשעת עבודה, אם אוהב הוא את בוראו, ודאי שיהיה לו הדבקות הזו". 24. דברי תורה ודברי קדושה. כמבואר במסכת שבת (קנ). שאסור להרהר בדברי תורה בבית המרחץ ובבית הכסא, משום שנאמר (דברים כג, טו) "והיה מחניך קדוש". 25. בצרכי ביתו. חשבונות ביתו והוצאותיו, כדי שלא יבוא לידי הרהור, ובשבת יחשוב בבנינים וציוורים נאים (מ"ב סי' פה סק"ו). 26. שהוא מלא וכו'. בספר חסידים (אות תקמה) כתב: "בהיותך בבית המרחץ או בבית הכסא זכור טומאתך כמה טומאה יוצאה ממך וסרוחה, ובוזה כל אדם יתפוש בענוה. ואל ישיאך לבך להשתרר על שום אדם, כי אתה שוה לו בכל מיני סרוחה ובושה". עכ"ד. וז"ל המ"ב (פה, ה): "ופשוט דמותך אדם להתבונן בבית-הכסא בגודל שפלותו, ושבסופו יחזור להיות רמה ותולעה, ואין נאה לו הגאווה". 27. כי נר מצוה ותורה אור. ולכן ראוי להתאמץ ולהתיגע בעבורן כדי שלא ישכחם.

שער העשרים ואחד
שער השתיקה

חלק א'

השתיקה מהדברים. אמר רבן שמעון בן גמליאל: כָּל יָמַי גְּדַלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים, ^(א) וְלֹא מִצְאָתִי לְגוֹף טוֹב אֵלָּא

א. ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה. מדוע הדגיש התנא 'לגוף?' החיד"א (פתח עינים) ביאר ח"ל: "פירש רבינו עובדיה מי ששומע חרפתו ושותק, ואפשר להרחיב הדבר במ"ש הרמ"ק דאין בכל הסיגופים ותעניות דבר המכשיר הנפש ומכפר עונותיו כשומע חרפתו ושותק ומוחל, כי אין צדיק בארץ אשר לא

יחטא וצריך כמה סיגופים ותעניות הרבה או קבלת יסורין ועניות וחלאים וכיוצא אשר כל אחד מהם מר ממות. אך המעביר על מדותיו אוכל ושותה ומתפרנס בטוב ועונותיו מתכפרים, והאריך בזה. וזה שאמר לא מצאתי 'לגוף' דייקא, שלא יצטרך יסורין בגופו או בממונו או סיגופים, ואין טוב משתיקה כי הוא טוב לגוף שאוכל ושותה ויש לו בריאות ונסלח לו ע"י השתיקה".

וב' חפץ חיים' (אבות) ביאר: "מה שאמר 'לגוף' פירושו, שהאדם אף שיהיה חכם ושלם בנפשו כמו חביריו של ר"ש, אעפ"כ מצד החומר המלוּבש על הנפש אי אפשר כמעט שיהיו כל דבריו מצומצמין כראוי, על כן טוב יותר השתיקה".

ב'שפתי חיים' (ח"א מידות ועבודת ה') ביאר: "מצד אחד לדיבור יש מעלה כשלעצמה שהוא קובע את שם 'אדם', על ידי צירוף רוחניות המחשבה

ביאורים

1. גדלתי בין החכמים. והתבוננתי בהם וראיתי את כל המידות הטובות (רבינו יונה). 2. ולא מצאתי. מכל המדות ההם מידה טובה או דבר טוב שיועילו לאדם.

³שתיקה (אבות פ"א מ"ז). וכן אמר שלמה המלך עליו השלום: ⁴גם אויל מחריש חכם יחשב" (משלי יז, כח). ואמר החכם: ⁵כשאני מדבר -

אל גשמיות הגוף, אך מכל מקום המעלה המוחלטת כשהרוחניות היא זכה ופנימית ואינה מצורפת אל הגוף, כיון שכאשר היא מצורפת

אל הגשמיות היא מפסידה ממעלתה. אך כאשר צריך להשתמש בגשמיות בדיבור, מעבודת האדם והאתגר שלו לצרף את הרוחניות אל הגשמיות, ולזכך על ידה את הגשמיות. ומאידך כל עוד אינו זקוק לכח הדיבור, צריך להשאיר את הרוחניות במחשבה בלבד, רוחניות מוחלטת, הרי כמה גדולה היא מעלת השתיקה שהיא הדבקות ברוחניות גמורה. זהו מה שאמר רבן שמעון בנו של רבן גמליאל "כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה", רשב"ג מספר את מה שלמד מדיבורי החכמה שלהם, שגם בדיבורי החכמה למד שהטוב לגוף הוא להוציא אותו מהענין, כלומר לשתוק ולא לדבר, כשהגוף מדבר הרי הוא פעיל, אך בשביל הגוף יותר טוב שיהיה סביל, עי"ז הוא מוזכך את גשמיות הגוף, ומצרף את הגשמיות אל הרוחניות, ולכן אף בדברי תורה וחכמה טוב הוא לגוף למעט בדברים ולשתוק כמה שאפשר".

ביאורים

3. שתיקה. ששומע חרפתו ושותק (רע"ב). או: שממעט לומר את דעותיו ברבים (מפרשים).
4. גם אויל וגו'. אפילו טפש היודע לשתוק לחכם נחשב.
5. כשאני מדבר הוא (הדיבור) מושל בי. בכת"י הגירסא: "כשאני מדבר, [פעמים ש]אתחרט על מה שאמרתי, וכשאני שותק [מדבורים בעניני העוה"ז וכדומה] לא אתחרט; ואם אתחרט על השתיקה פעם אחת, אתחרט על הדיבור פעמים רבות [פירוש, אע"פ שיתכן אמנם שאדם מתחרט על מה ששתק, אעפ"כ כדאי לאחוז במדת השתיקה, כי על הרבה פעמים שמתחרט על מה שדיבר שלא כהוגן, מתחרט האדם על מה ששתק רק פעם אחת, עד כדי כך מסוכן הוא הדיבור. (עלי אורח)]. ואמר החכם כשאני מדבר, הוא [הדיבור] מושל בי..."

הוא מושל בי, כי אם אני מדבר ⁶אל האדם דבר שאינו הגון, ⁷אותו הדבור מושל בי, ומצריכני להכנע לפניו ולבקש ממנו מחילה; ⁸וכשאני מדבר - ⁹אני מושל מלאמרו ומלהסתירו. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט שמעוני, בהעלותך, תשל"ח): שני ¹⁰דיקולוגין [סנגורים] היו עומדים לפני ¹¹אנדריונס, והיה אחד מלמד על הדבור שהוא יפה, ואחד מלמד על הדבור שהוא יפה: ¹²היאך אתה אומר? אמר לו: אלמלא הדבור היאך המלכים ¹³מתמלכים בעולם, ואיך ספינות ¹⁴פורשות

ביאורים

6. אל האדם. בכת"י הגירסא: "על אדם". 7. אותו הדיבור מושל בי. שהדבור משליט עלי את אותו האיש שאמרתי עליו שלא כהוגן, ומצריכני להכנע לפניו, ולבקש ממנו מחילה וסליחה (פירוש קדמון). וי"מ, הדיבור מושל בי, שלא אוכל לחזור בי. 8. וכשאני מדבר. כל עוד שלא הוצאתי הדיבור מפ"י. 9. אני מושל מלאמרו ומלהסתירו. אני שליט על הדיבור אם לאומר או להעלימו. רבינו בחיי המשיל דבר זה לאבן הנמצאת בידי האדם, שעד שלא השליכה מידו עדיין יכול לעשות בה כרצונו, אך לאחר שהשליכה ויצאה מידו אין בידו להחזירה, ומפני זה שיבחו חכמים מדת השתיקה. 10. דיקולוגין. מליצים (ערוך). 11. אנדריונס. קיסר. 12. היאך אתה אומר. מנין לך שהדיבור הוא יפה. 13. מתמלכים בעולם. העבדים ממליכים את מלכם על ידי דיבור שמקבלים אותו למלך עליהם. 14. פורשות לים. במסכת פסחים (קיב): נאמר: "ניזהא דארבא [פירש רשב"ם: הגערה עבור ספינה שיצליחו למושכה בחבל ולהוביל אותה לנהר (כמובן אין הגערה מכוונת לספינה עצמה, אלא לחזק את ידי האנשים המושכים אותה ולזרום

לִים, אִיךְ הַמַּתִּים ¹⁵נִגְמְלִים חֶסֶד, אִיךְ הַכּוֹלֵת ¹⁶מִשְׁתַּבְּחֹת, הַיֵּאֵךְ ¹⁷מִשָּׂא וּמַתֵּן בְּעוֹלָם? מִיָּד אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ אֲנִידְרִינֹם: יָפָה דַּבְּרָת! אָמַר לוֹ לְמַלְמֵד עַל הַשְּׂתִיקָה שֶׁהִיא יָפָה: ¹⁸אִיךְ שִׁבַּחַת אֶת הַשְּׂתִיקָה? מִיָּד בָּא לְדַבֵּר. בָּא אוֹתוֹ שֶׁהוּא מְלַמֵּד עַל הַדְּבֹר שֶׁהוּא יָפָה ¹⁹וּסְטְרוֹ. אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ: לָמָּה סְטַרְתָּ אוֹתוֹ? אָמַר לוֹ: ²⁰מוֹרִי, אֲנִי לְמַדְתִּי מוֹשְׁלִי עַל שְׁלִי, כִּי לְמַדְתִּי מִן הַדְּבֹר עַל הַדְּבֹר; וְזֶה בָּא לְלַמֵּד ²²מִשְׁלִי עַל שְׁלֹ, לְכֵן סְטַרְתִּי אוֹתוֹ. אָמַר לוֹ: ²³לֹא כֵךְ אָמַר שְׁלֹמֹה, ²⁴לֹא אָמַר הָאֱלֹהִים

ביאורים

במלאכה (היא) היא (-מהר) הילא וחילוק הוליא", והיינו שע"י הדיבור הספינה פורשת לים. 15. נגמלים חסד. שמספידים אותם ע"י הדיבור. 16. משתבחחות. על ידי דיבור כמבואר במסכת כתובות (טז): "כיצד מרקדים לפני הכלה [מה אומרים לפניה? (רש"י)...] בית הלל אומרים, כלה נאה וחסודה". 17. משא ומתן בעולם. כל הקשרים והיחסים שבין בני אדם נעשים על ידי דיבור שביניהם (ולאו דוקא עסקי מקח וממכר). 18. איך שבחת את השתיקה. מדוע אמנם השתיקה יפה. 19. וסטרו. על פיו (כת"י). 20. מורי. אדוני המלך. 21. למדתי מן הדיבור על הדיבור. דברתי בשבח הדיבור באותו כלי שבקשתי לשבח - הדיבור. 22. משלי על שלו. הוא בא להשתמש בשלי - הדיבור - כדי לשבח את השתיקה, ואם הוא רוצה לשכנע את המלך שהשתיקה עדיפה - עליו לעשות זאת בכלי שלו, ולא בכלי שלי! 23. לא כך אמר שלמה. לא לזה נתכוון שלמה שתהא מחריש לגמרי. 24. לא אמר האלקים שתהיה יושב ושותק כחרש. כלומר, מה שהוא מלמד על השתיקה שהיא יפה אין כוונתו לשלול את ענין הדיבור מכל וכל, שלא תדבר בכלל, אלא כוונתו שצריך להזהר בענין הדיבור לא לדבר כל העולה

ב. ודברו כמשה. ז"ל הרמב"ם (הל' טומאת צרעת פט"ז ה"י): הרי הוא אומר התבוננו מה אירע למרים הנביאה שדיברה באחיה שהיתה גדולה ממנו בשנים וגידלתו על ברכיה וסיכנה בעצמה להצילו מן היס, והיא לא דברה בגנותו אלא שנתנו רשות לפיהם ⁽²⁹⁾וְדַבְּרוּ בְּמִשָּׁה,

ביאורים

על רוחו, אלא להיות שותק מדיבורים מיותרים אשר יכולים להביא בעקבותיהם דיבורים אסורים (עלי אורח). 25. ררב דברים וגו'. בריבוי דיבורים לא יתכן שימנע לחלוטין דיבור אסור. 26. וחושך שפתיו משכיל. המקמץ ושומר על מוצא שפתיו הוא החכם והנבון. 27. שהבאר עולה ומשקה בזכות מרים. כל ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר, היה סלע שהיו מים נובעים ממנו הולך אתם בכל מסעיהם ונותן להם מים, ובזכותה של מרים הוא, שהרי במותה נסתלק הבאר והפסיק הסלע לתת מימיו [שנאמר (במדבר כ, א): "ותמת שם מרים", וכתוב מיד אחריו (שם פסוק ב): "ולא היה מים לעדה", משמע שעם מות מרים נסתלק הבאר כנ"ל]. 28. וענני כבוד מקיפים לישראל בזכות אהרן. ששה עננים היו מקיפים אותם, ארבע מארבע רוחות ואחד מלמעלה ואחד מלמטה, והשביעי - עמוד הענן שהיה הולך לפניהם ליישר להם הדרך ולהרוג המזיקים. שבעת ענני הכבוד היו בזכות אהרן, שהרי כשמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד, (עיין מסכת סוטה ט). שדרשו כן מהמקראות). 29. ודברו כמשה. שהשוו את דרגת נבואת משה רבינו לשאר נביאים (ראה

30 מִיָּד נִפְרָעוּ (במדבר יב). (2) וְעַל כֵּן מֵעַתָּה עֲנִינִים הַשְּׂכִינָה מִסְתַּלְקֶת מִיִּשְׂרָאֵל: מִשּׁוֹם שְׂפִיכוֹת-דָּמִים, עֲבוּדָה-זָרָה וְלִשׁוֹן הָרָע.

טעתה שהשוותו לשאר נביאים והוא לא הקפיד על כל הדברים האלו שנאמר 'והאיש משה עניו מאד', ואעפ"כ מיד נענשה בצרעת, קל וחומר לבני אדם הרשעים הטפשים שמרבים לדבר גדולות ונפלאות. לפיכך ראוי למי שרוצה לכוון אורחותיו להתרחק משיבתן ומלדבר עמהם כדי שלא יתפס אדם ברשת רשעים וסכלותם" וכו'.

וכתב ה'חפץ חיים' (שמה"ל ח"ב פ"ח): מכאן למדנו, שאם אחד אומר על גדול הדור או גדול המדינה שהנהגתו גבוהה ממדרגתו, שהיתה הנהגה זו ראויה אילו היה יחיד בדורו, אבל הואיל ואינו גדול הדור אלא אחד משאר חכמי הדור גבוהה הנהגתו מכפי ערכו, גם זו לשון הרע גמורה. שהרי טעות אהרן ומרים היתה במה שהשוו את דרגת נבואת משה רבינו לשאר הנביאים ולמדרגת האבות, כדאיתא בספרי. ולכן היתה להם פליאה מדוע פירש מן האשה, והרי הם לא פירשו. והקב"ה השיבם "אם יהיה נביאכם... לא כן עבדי משה", שמדרגת נבואתו נעלה מעל כולם כי בכל עת מוכן הוא לנבואה ועל כן עליו לפרוש. והם כיון שלא דנוהו כערכו, ידונו כמספרי לשון הרע!.

ג. ועל כמה ענינים השכינה מסתלקת מישראל... ולשון הרע. כמו שכתוב במדרש רבה פרשת שופטים: אמר רבי מונא: כל שאומר לשון הרע מסלק השכינה ממטה למעלה, תדע לך, מה דוד אומר? (תהלים נו): "נפשי בתוך לבאים אשכבה לזהטים בני אדם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה",

ביאורים

במדבר יב, א-ב וברש"י (שם). 30. מִיָּד נִפְרָעוּ. ככתוב (במדבר יב, ט): "ויהר אף ה' בם וילך", ופירש רש"י, מאחר ופירש להם את חטאם, גזר עליהם נידוי [-הרחקה לזמן מסויים], כדין תלמיד שנוף בו רבו. אצל מרים נתקיים הנידוי בכך שנצטרעה והיתה מחוץ למחנה שבעת ימים, ואילו לגבי אהרן נחלקו רבותינו (שבת צז). יש אומרים שאף הוא נצטרע לפי שעה ונתרפא, יש אומרים שרק ננזף.

מַעֲשֵׂה בְּרַךְן גַּמְלִיאֵל שְׁעֵשָׂה סְעוּדָה, וְנָתַן לְעַבְדּוֹ לְשׁוֹנוֹת לְבַשָּׁל. 31 עֲשֵׂה מִהֵן מִבְּשָׁלוֹת, וְעֲשֵׂה מִהֵן קְשׁוֹת וְרַבּוֹת. הַכְּנִים לְפָנֶיהֶם הַקְּשׁוֹת, וְחֹזֵר וְנָתַן לְפָנֶיהֶם הַרְּבּוֹת. כִּי רָא לְעַבְדּוֹ וְאָמַר לוֹ: מָה רָאִיתָ לְעֲשׂוֹת כֵּךָ, מִמֶּה רַבּוֹת וּמִמֶּה קְשׁוֹת? אָמַר לוֹ: לְהוֹדִיעַךָ 32 שֶׁחָבַל מִן הַלִּשׁוֹן, אִם אָדָם רוֹצֵחַ 33 עוֹשֵׂה אוֹתָהּ רַבָּה 34 אוֹ קֹשָׁה (ראו ויקרא רבה לג, א). אָמְרוּ

מה כתיב אחריו? "רומה על השמים אלהים" וגו', אמר דוד: רבונו של עולם, מה השכינה עושה למטה? סלק השכינה לרקיע. וכן איתא במדרש רבה פרשת תצא: אמר הקב"ה: בעולם הזה על ידי שהיה לשון הרע ביניכם סלקתי שכינה מביניכם. [וכעין זה אמרו ג"כ במסכת ערכין (טו): אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המספר לשון הרע - אמר הקב"ה: אין אני והוא יכולים לדור בעולם, שנאמר וגו']. ולא חרבה ירושלים במקדש שני, אלא בעוון מספרי לשון הרע שהיה ביניהם, בשביל שנאת חינם שהיה בהם, כמו שכתוב במסכת יומא (ט):.

ביאורים

31. עֲשֵׂה מִהֵן מִבְּשָׁלוֹת וְעֲשֵׂה מִהֵן קְשׁוֹת וּרַבּוֹת. בכת"י הגירסא: "עשה מהן מבושלות ועשה מהן קשות". פירוש, חלק מהלשונות בשלן היטב עד שנעשו רכות וחלק מהן לא בשלן כל צרכן ונשארו עדיין קשות. 32. שהכל מן הלשון. ככתוב במשלי (יח, כא) "מות וחיים ביד הלשון". 33. עושה אותה רכה. כלומר דיבור רך, כמו שנאמר (משלי כה, טו): "ולשון רכה תשבר גרם", וכן נאמר (שם טו, א): "מענה רך ישיב חמה". 34. או קשה. לדבר בחומרה ובלשון נוקשה, כמו שמצינו במקראות (בראשית מב, ז, ל) "וידבר אתם קשות", "דיבר... קשות".

לחכם: מה הוא זה שאתה מרבה בשתיקה? אומר להם: הדבור מצאתי נחלק לארבעה חלקים: אחד - ³⁵כלו נזק, כגון בני-אדם הרגילים לקבל בני-אדם ולדבר דברי נבלה. השני - ³⁶נזק מצד אחד, כגון שמשבח אחד לקבל ממונו תועלת, ובאותו השבח שמשבח ³⁷הוא מכעים את שונאו, ³⁸ויזיק למו שמשבח לשונאו. השלישי - לא נזק ולא תועלת, כגון דברים של הכל, איך נבנית חומה פלונית וכך וכך הוציא עליה, וספורי מלכים ושרים. הרביעי - שכלו תועלת, כגון התורה ³⁹ודברים שהם תלויים בה. אבל יש חכמי התורה המחלקים את הדבור על חמשה חלקים: האחד - מצוה. השני - ⁴⁰נזק ממונו. השלישי - ⁴¹נמאס. הרביעי - ⁴²נאהב. החמישי - ⁴³מתר. מצוה - ⁴⁴לדבר בדברי-תורה ויראת-שמים. נזק

ביאורים

35. כלו נזק, בלי שום תועלת. 36. נזק מצד אחד. ותועלת מצד אחר (עפ"י כתי"י). 37. הוא מכעים את שונאו. של אותו אדם שהוא משבח. 38. ויזיק למו שמשבח לשונאו. ואותו שונא יזיק לו למדבר כיון שכועס שמשבחים את שונאו. 39. ודברים שהם תלויים בה. בכת"י הגירסא: "ודברים שחיו תלויים בהם". כלומר, עניינים הנוגעים לקיום חיותו וצרכיו ההכרחיים. 40. נזק ממונו. דיבורים אסורים עפ"י דין שאדם מוזהר עליהם שלא לדבר. 41. נמאס. דיבורים מאוסים, שאע"פ שאינם אסורים עפ"י דין, מ"מ אינם רצויים. 42. נאהב. דיבורים הנאהבים, שאע"פ שאין בהם חיוב, מ"מ אהוב ורצוי לדבר בהם. 43. מותר. דיבורים המותרים, והם דברי הרשות. 44. לדבר

ד. מי שממעט דבריו [אפילו] בענין זה הוא משוכח. כתב הרמב"ם (פ"ב מהלכות דעות ה"ד): לעולם ירבה אדם ממונו - כגון עדות שקר ונבלות פה ורכילות. נמאס - שאין בו לא עברה ולא תועלת, ⁴⁵כרב ספורי העולם, כגון לדבר מזה שנעשה כבר ⁴⁶וכמונהג מלכים וכמה דברים ⁴⁷מעניני העולם. ⁴⁸נאהב - הוא הדבור שמשבח מעשים טובים ומגנה מעשים הרעים. ⁴⁹לשבח מעשה הצדיקים, כדי שייטיבו מנהגיהם בעיני בני-אדם וילכו בדרכיהם; ⁵⁰ולגנות הרעים, עד שיתגנו וימאסו בעיני בני-אדם וימח זכרם, ויתרחקו מהם ולא יתנהגו כמנהגם. המתר - הוא דבור של סחורה לפרנסה, וענין מלבושים וענין אכילה ושתייה ושאר צרכיו, ⁽⁷⁾מי שממעט דבריו בענין זה הוא משבח. לפי דברי חכמים, רב דברי העולם אין בו צדק,

ביאורים

דברי תורה ויראת שמים. מצות עשה. שנאמר (דברים ו, ז) 'ודברת במ'. 45. כרוב ספורי העולם. וזה נקרא אצל החכמים 'שיחה בטילה', והחסידים השתדלו להימנע מלדבר דיבורים מעין אלו. אמרו על רב תלמיד רבינו הקדוש שלא שח שיחה בטילה כל ימיו וזו היא שיחת רוב כל אדם (רמב"ם). 46. וכמונהג מלכים. איך מתנהג מלך פלוני. 47. מעניני העולם. מה היתה סיבת מותו של פלוני או איך התעשר פלוני וכדומה. 48. נאהב. הוא הדיבור הרצוי. 49. לשבח מעשה הצדיקים. כדי שהנהגותיהם ייטבו בעיני בני אדם וילכו בדרכיהם. 50. ולגנות הרעים. או לגנות את הרשעים ומעשיהם כדי שבני אדם יתרחקו מהם ולא יתנהגו כמותם.

ארחות שער השתיקה צדיקים

מְלֶכֶד דְּבָרִים שֵׁשׁ אֶסּוּר גְּדוּל
לְדַבֵּר בָּהֶם, כְּגוֹן לִיצְנוּת, חֲנִיפוּת
וְשִׂקָר, וּמְסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע. וְעַל אֱלוֹ
הָאֲרִבָּעָה יֵשׁ לְכַתֵּב שֶׁעַר לְכָל אֶחָד
בְּפָנָי עֲצֻמוֹ לְקַמּוֹן.

בְּכִמְהָ מְקוּמוֹת טוֹבָה שְׁתִּיקָה,
כְּגוֹן אֶדָם שְׁפוּנַעַת בּו
מִדַּת הַדִּין, ⁵¹כְּמוֹ בְּאֶהְרֵן כְּתוּב:
”וַיִּדְעוּ אֶהְרֵן” (ויקרא י, ג). וְאֵם

בריאת האדם נגזר עליו כמה דיבורים ידבר, ומלאכים הולכים עמו וכותבים כל דבור שידבר, ואחר כך צריך ליתן דין וחשבון על כל דבור ודבר. ה. וידם אהרן. כתב רש"י: "קיבל שכר על שתיקתו, ומה שכר קיבל? שנתייחד עמו בדיבור, שנאמר לו לבדו פרשת שתויי יין".

ביאר בספר 'דרכי מוסר': הדיבור שנתייחד עמו אהרן לא היה רק בתורת שכר על שתיקתו במוות שני בניו, אלא היתה זו תוצאה של התעלותו ומדרגתו הגבוהה של אהרן.

הנה, כאשר פוקד את האדם אסון ומתים שני בניו, קשה עד מאד להשלים עם הדבר. כדי להגיע לדרגת "וידום אהרן", היה אהרן צריך לעמוד ולהתייעל יגיעות רבות, להוסיף ולהתעלות ביראת שמים ובאמונת ה'. אכן, אהרן עלה בידו להגיע למדרגה נגשבה של יראת שמים, עד כי "וידום אהרן"

ביאורים

51. כמו באהרן. במוות שני בניו.

עיונים

ארחות שער השתיקה צדיקים

שָׁמַע בְּנֵי-אָדָם שְׂמֹחֲרָפִים אוֹתוֹ -
יִשְׁתַּק. ^(ה)זֹאת הִיא ⁵²הַמַּעֲלָה
הַגְּדוּלָה - לְשִׁתּוֹק לְמַחְרָפִים. וְגַם
יִרְגִּיל אָדָם עֲצֻמוֹ ⁵³לְשִׁתּוֹק בְּבֵית-
הַכְּנַסֵּת, שְׂזוּחֵי צְנִיעוּת, ⁵⁴זֶה צְרִיף
זְרִיזוֹת גְּדוּלָה לְכוּן לְבוֹ לְתַפְלָה.

במוות שני בניו. ומדרגה זו הביאתו למדרגה של השראת השכינה ונבואה, שנתייחד עמו הדיבור, שהרי אלמלא "וידום אהרן" לא היה יכול לזכות להשראת השכינה, כי אין השכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה של מצוה

(ברכות לא). [וכן מצינו (מדה"ג יגש מה): 'אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות אלא מתוך דבר שמחה'], ומכיון שנתייחד הדיבור עם אהרן, הרי זו הכחה וראיה שהוא התעלה ביר"ש ואמונה בה' עד שהצדיק עליו את הדין באמת ובשמחה שלימה.

ו. וזאת היא המעלה הגדולה לשתוק למחרפים. במסכת גיטין (לו:): תנו רבנן, הנעלבין (מידי אחרים) ואינו עולבין (את מעליביהם), שומעין חרפתן ואינן משיבין... עליהן הכתוב אומר (שופטים ה, לא) "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו".

כתב המאירי, שהכוונה להמשיל ענין זה למה שאמרו בחולין (ס:):

ביאורים

52. המעלה הגדולה לשתוק למחרפים. אף שיש לו מה לענות ומתאמץ לשתוק, וכבר אמרו חז"ל (חולין פט.): "אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שבולם פיו בשעת מריבה". 53. לשתוק בבית-הכנסת. בכת"י הגירסא: "לשתוק בבית-הכסא". 54. זה צריך זריזות גדולה לכוון לבו בתפלה. בכת"י הגירסא: "זוה צריך זריזות גדולה לשתוק בבית-הכנסת, להמנע מלדבר אפילו בדברי תורה וקל וחומר בשאר דברים, והכל כדי שיוכל לכוון לבו בתפלה". בהמשך כתב רבינו שזהירות משיחה בטלה היא תקנה גדולה להתפלל בכונה, כי רוב ביטול הכונה בתפילה בא מדברים בטלים הקבועים בלבו.

ואם הוא יושב בין החכמים ושתק וישמע דבריהם, כי כשהוא שותק שומע מה שלא ידע, וכשהוא מדבר אינו מוסיף ידיעה. אך אם הוא מספק בדברי החכמים - ישאל מהם, כי זאת השתיקה רעה היא מאד. שלמה המלך עליו השלום אמר: "עת לחשות ועת לדבר" (קהלת ג, ז), פעמים שהדבור טוב ופעמים שהשתיקה טובה. ואמר החכם: כשלא תמצא אדם שמלמדך מוסר - תדבר שטות.

ביאורים

55. אם הוא מסופק בדברי החכמים. מסתפק בביאור דבריהם. 56. ישאל מהם. כלומר, שלא ישתוק אלא ישאל מהם שיבארו לו כוונתם. 57. כי זאת השתיקה רעה היא מאד. כמו שאמרו חז"ל (אבות ב, ה): "ולא הבישן למד", שהמתבייש לשאול מרובו מחשש שמא ילעיגו עליו, אי אפשר שידע ויצליח בלימודו. 58. כשלא תמצא אדם שמלמדך מוסר. אם אין עמך אדם שתוכל ללמוד ממנו חכמה ומוסר, מה לדבר וכיצד להתנהג. 59. הדבק בשתיקה פן תדבר שטות. שמה תדבר דברי אולת מאחר ואין מי שידריך אותך לילך בדרך הנכונה, והוא כלול במה שאמר הכותב 'גם אויל מחריש חכם יחשב' שע"י שישתוק יחשב לחכם גם אם אין בו חכמה (אור הפנינים).

ובעבור שהלשון קל מאד, צריך לזהר מאד להכביד הלשון, לשמר אותו שלא ידבר. רב דברים כמשא הפכד, וכבודות של רב דברים יותר 62 מן כבודות של רב שתיקה. ואם שמע שתכרו מדבר - ישתק עד שיסיים דבריו, כי "משיב דבר כמרים ושמע, אולת היא לו ובלמה" (משלי יח, יג).

מי שהוא רגיל בשתיקה, נצול מן כבודות, מן חניפות ומלצינות, מלשון הרע, משקרים וגדופים. כי כשאדם מחרף ומגדף אותו - אם יענה לו, יוסיף לדבר לו כפלים. וכן אמר החכם: אני שומע

ביאורים

60. קל מאד. קלה לדבר (כת"י). 61. להכביד הלשון. כלומר, להתיחס להנעת הלשון כמו שצריך להניע איזה דבר כבוד מאד. 62. רוב דברים - כמשא הכבד. ריבוי הדיבור צריך שיהיה קשה לאדם כקושי נשיאת משא כבד. 63. יותר. הוא יותר כבד. (כת"י). 64. מכבודות של רוב שתיקה. כלומר, על האדם לדעת, כי כמה שיקשה לו לשתוק, בפרט כשנמצא בחברת אנשים, מכל מקום הדיבורים הרבים והמיותרים שידבר יכבדו עליו עוד יותר מאשר אי הנוחות שבשתיקה (עלי אורח). 65. עד שיסיים דבריו. כמו ששינונו באבות (ה, ז) שבעה דברים (מעלות) בחכם, ואחד מהם 'אינו נכנס לתוך דברי חברו' אלא ממתין לו עד שיסיים כל דבריו ואחר כך משיב. 66. משיב דבר וגו'. העונה תשובה לפני שמבין את השאלה, נוהג טפשי הוא ובושה לו. 67. מן חניפות. לרשעים. 68. וגדופים. קללות. 69. לדבר לו. לקללו ולחרפו.

70 דָּבַר הָרַע, וְאֲנִי שׁוֹתֵק. אָמְרוּ לוֹ: וְלָמָּה? אָמַר לָהֶם: אִם אֲשִׁיב וְאֶעֱנֶה לָהֶם לְמַחְרָפִי, אֲנִי יֵרָא שְׂאֵשְׁמַע חֲרוּפִים אַחֲרָיִם יוֹתֵר קָשִׁים מִן הָרְאוּשׁוֹנִים. וְאָמַר: כִּשְׁהַכְסִיל הוֹלֵק עִם הַחֶכֶם וְהַחֶכֶם שׁוֹתֵק - תִּשׁוּבָה גְדוּלָה הִיא לְכָסִיל. וְאָמַר: שְׁהַכְסִיל ⁷¹ מַצְטַעַר בְּשִׁתִּיקַת הַחֶכֶם יוֹתֵר מִשְׂאֵם הָיָה מְשִׁיב לוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "אֵל תַּעַן כָּסִיל ⁷² בְּאוֹלָתוֹ" (משלי כו,

ז. מות וחיים ביד הלשון. במסכת ערכין (טו:): מפרשת הגמרא (בהו"א) פסוק זה על הרכיל, שכן השנאה שמביא הרכיל גורמת להרוג נפשות, כמו הפתגם שאמרו בארץ ישראל: "לשון תליתאי - קטיל תליתאי, הורג למספרו ולמקבלו ולאומרים עליו", לשונו של הולך הרכיל שהיא שלישיית (שליש,

ד). ועוד, אדם יכול לגלות לו סודות, פִּינֹן שְׂאִינוּ רָגִיל ⁷³ כָּרַב דְּבָרִים לֹא יִגְלֶה. ועוד, שְׂאִינוּ רָגִיל ⁷⁴ בְּרַכִּילוֹת. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: ⁽⁷⁵⁾ מוֹת וְחַיִּים בְּיַד הַלְשׁוֹן" (שם יח, כא), כִּי

ביאורים

70. דבר הרע. כלומר, אדם שמחרף ומגדף אותי. 71. מצטער בשתיקת החכם. כיון שאינו מתיחס אליו כלל. 72. כאולתו. כטפשותו. 73. כרוב דברים. להרבות בדיבורים ומדבר רק דבריו הנצרכים, ממילא זהיר הוא לא לגלות סודות אחרים. 74. ברכילות. רכילות הוא מלשון רוכל, דהיינו סוחר. הוא "קונה ומוכר": קונה (שומע) מאחד דברי גנאי על אחר ומוכר (מספר) לאותו אחר את דברי הגנאי שנאמרו עליו, באומרו לו: שמע מה שפלוני מספר עליך (ראה רמב"ן ויקרא יט, טז). ובכך גורם לסכסך ביניהם. 75. מות וחיים ביד הלשון. בכוחה של הלשון להביא אסון או להסב אושר.

אָדָם עוֹשֶׂה בְּלִשׁוֹנוֹ יוֹתֵר מִמָּה שְׂעוֹשֶׂה בְּחַרְבוֹ, כִּי אָדָם עוֹמֵד בְּאֵן וּמוֹכֵר חֲבָרוֹ הָרְחוּק מִמֶּנּוּ לְמִיתָה, אֲכַל חֲחָרָב אֵינוֹ מְמִית אֶלָּא בְּסִמוּךְ. לְכֹךְ נִכְרְאוּ בְּאָדָם שְׁתֵּי עֵינָיִם וְשְׁתֵּי אָזְנוֹיִם וְשְׁתֵּי נַחֲרָיִם וּפֶה אֶחָד, לִזְמַר שְׂמִיעַט בְּדַבּוּרוֹ.

מתווך) בין המספר לשומע לגלות לו סוד, הורגת שלשה (השנאה שמביא הרכיל גורמת להרוג שלשה נפשות), הורג למספר הרכילות ולמקבלו ולזה שנאמר עליו, כי הרכיל גורם למריבה בין שני הצדדים שמתוכה הם הורגים זה את זה, ואז הורגים גואלי הדם את הרכיל מכיון שההרג בא על ידו.

אננם מסקנת הגמרא היא ש"מוות וחיים ביד הלשון" מדובר לגבי האדם עצמו, ולא לגבי אחרים שמדבר עליהם רכילות והורגם. וכך מלמדנו הפסוק: "דבעי חיים בלישניה, דבעי מיתה בלישניה", פירש רש"י: הרוצה חיים יכול להשיגו בלשונו על ידי שיעסוק בתורה, והרוצה מות יכול להשיגו בלשונו על ידי שיעסוק בדיבורי שטות ונבלה.

הַשְּׁתִּיקָה יָפָה לְחַכְמָיִם, קַל-וַחֲמָר לְטַפְּשָׁיִם.

⁽⁷⁶⁾ סִיג לְחַכְמָה שְׁתִּיקָה (אבות ג, יג).

ח. סיג לחכמה שתיקה. הקשו המפרשים, מדוע שינה התנא ולא כתב שתיקה סייג לחכמה, כמו בשאר הסייגים שהקדימם התנא לדבר (כגון: 'מסורת סייג לתורה, מעשרות סייג לעושר, נדרים סייג לפרישות')?

ביאורים

76. סיג לחכמה שתיקה. גדר וחיוזוק לחכמה היא השתיקה, שמתוך שהוא נזהר לשתוק הרבה, מתחכם בדבריו כדי להיות זהיר בתשובתו (מחזור ויטרי). ויש מפרשים, שהשתיקה מגלה שיש באדם זה חכמה (רבינו בחיי).

⁷⁷ סָמָא דְכֵלָא - מִשְׁתַּוְּקָא (מגילה יח, א). וְלִפְעָמִים שֶׁהַשְּׁתִּיקָה רָעָה בְּדַבְּתִיב: ⁷⁸ עֵנָה כְּסִיל כְּאֹלְתוֹ, ⁷⁹ פֶּן יִהְיֶה חֶכֶם בְּעֵינָיו" (משלי כו, ה) - ⁸⁰ בְּדַבְּרֵי-תוֹרָה. אִם רוּאָה שֶׁהַכְּסִילִים מוֹלְגִלְגִּים עַל דְּבָרֵי חֲכָמִים, יַעֲנֵם ⁸¹ לְהַשִּׁיבֵם מִטְּעוּיָתָם,

החסיד יעב"ץ ביאר, שהתנא שינה בלשונו מפני שלחכמה יש רק סייג אחד, והוא השתיקה, ואין עוד מלבדה, מה שאין כן באחרים [תורה, עושר ופרישות], שיש עוד סייגים שלא הוזכרו עמיהם במשנה.

שְׁלָא יְהִיּוּ ⁸² חֲכָמִים בְּעֵינֵיהֶם. אִם רוּאָה אָדָם עוֹבֵר עַבְרָה, ⁸³ יִמְחָה בְּיָדוֹ ⁸⁴ וְיִזְכִּיחֶהּ. וּבְכָר אָמַר שְׁלֵמָה: ⁸⁵ מַעֲנֶה רַךְ יִשִּׁיב חֲמָה" (שם טו, א), "וְלִשׁוֹן רַכָּה ⁸⁶ תִּשְׁפָּר

ביאורים

77. סמא דכולא משתוקא. הסם המובחר מכל סמי הרפואה הוא השתיקה.
78. ענה כסיל כאולתו. הבא להסיתך לרעה הודע לו אולתו וסכלותו (רש"י).
79. פן יהיה חכם בעיניו. שאם לא תענהו יחשוב על עצמו שהוא חכם הנפסד אותך מאחר ולא מצאת מענה (רש"י ומלבי"ם). וישאר עם הדעת הנפסד ההוא והנה בזה אין ראוי לך לשתוק כי הוא הראוי שתסיר המכשולות מלפני האנשים בחזקת היד (רלב"ג).
80. בדברי תורה. רק כאשר הכסיל מלגלג על דברי תורה, יש לענות לו. אמנם אם מלגלג בדברי הרשות, אין עונים לו, ועל זה נאמר 'אל תען כסיל כאולתו' (שבת ל:).
81. להשיבם מטעותם. שלא יארו עם דעותיהם הנפסדות.
82. חכמים בעיניהם. שלא יחזיקו את עצמם לחכמים בכך שניצחו את החכמים.
83. ימחה בידו. כדי שימנע מעשיית העבירה, ועוד שבכך מראה לו שאינו מסכים עם מעשיו.
84. ויזכיהו. על חומרת העברה, כדי שימנע ממנה גם להבא.
85. מענה רך ישיב חמה. תשובה בלשון רכה משקיטה חרון וכעס.
86. תשבר גרם. בכוחה לשבר קושי הכעס.

גָרָם" (שם כה, טו). לִכֵּן יִרְגִּיל אָדָם שִׁיחִיו לֹו דְּבָרִים רַבִּים, וְלֹא יִהְיֶה רְגִיל ⁸⁷ בְּדַבְּרִים קָשִׁים.

וְהַזְהַר בְּלִשׁוֹנָה שֶׁתִּשְׁמַר אוֹתוֹ ⁸⁸ כְּאִישׁוֹן בַּת-עֵינַי, כִּי ⁸⁹ פִּי כְּסִיל מַחֲתֶה לּוֹ, ⁹⁰ וְשִׁפְתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ" (שם יח, ז); וּבְתִיב: ⁹¹ "שִׁמַּר פִּיו וְלִשׁוֹנוֹ, ⁹² שִׁמַּר מִצְרוֹת נַפְשׁוֹ" (שם כא, כג); וּנְאֻמָּר: ⁹³ "מִי יִתֵּן הַחַרֶּשׁ תַּחֲרִישׁוֹן וְתִהְיֶה לָכֶם לְחֻכְמָה" (איוב יג, ה). וְאִם תִּשְׁכַּח בַּחֲבוּרָה, טוֹב שִׁיאֲמָרוּ לָךְ "דַּבֵּר! מָה אַתָּה שׁוֹתֵק כָּל-כֶּךָ?" מִמָּה שֶׁתִּהְיֶה מְדַבֵּר, וְיִהְיֶה דְּבָרֶיךָ לָהֶם לְמִשְׂאָ, וְיִאֲמָרוּ לָךְ "שִׁתְּק!" וְיִזְהַר שֶׁלֹּא לִבְיַשׁ אָדָם וְלֹא לְצַעֵרוֹ בְּדַבְּרָיו. אִם יוֹשֵׁב אֶצְלֵ אָדָם ⁹⁴ שִׁישׁ מוֹם בְּגוּפוֹ, שֶׁהוּא מְתַבְּיֵשׁ מִמֶּנּוּ, אוֹ שִׁישׁ מוֹם בְּכַנְיָו אוֹ בְּאִשְׁתּוֹ, שֶׁהוּא מְתַבְּיֵשׁ בּוֹ, אוֹ שִׁישׁ

ביאורים

87. בדברים קשים. לדבר בחומרה ובלשון קשה.
88. כאישון בת עין. כשמירה על העיגול השחור שבעין.
89. פי כסיל וגו'. כמו פיו מביא הכסיל על עצמו אסון ושב.
90. ושפתיו וגו'. ודבורו הוא הסיבה לכשלונותיו.
91. שומר פיו ולשונו. מלהרבות בדברים.
92. שומר מצרות נפשו. נשמר מפורעניות שלא תבאנה עליו. כי רעות רבות יתחדשו מפני חטא הדיבור (רלב"ג).
93. ותהי לכם לחכמה. כי בדבריכם נראה סכלותכם, לזאת שתקו ואולי יחשוב מי שאתם חכמים (מצודת דוד).
94. שיש מום. שיש לו מום (כת"י).

פָּנֶם כְּמִשְׁפַּחְתּוֹ - יִזְהַר שְׁלֵא יִדְבֵר
 עַל אוֹתוֹ מִיָּמָּה אוֹ בְּאוֹתוֹ פָּנֶם, אֶפְלוּ
 אִם אֵינוֹ מְדַבֵּר עָלָיו אֵלָא מְדַבֵּר
 כְּאִישׁ אַחֵר שֵׁישׁ בּוֹ פָּנֶם זֶה, כִּי הוּא
 סְכוּר לְעוֹלָם שְׁמֵדְבֵר עָלָיו וַיִּתְכַּיֵּשׁ.
 אִם אָדָם עוֹשֶׂה דְבַר שֶׁל גְּנָאֵי וְחָזַר
 בּוֹ וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה, יִהְיֶה נִזְהָר שְׁלֵא
 יִדְבֵר בְּאוֹתוֹ מְעַשֶׂה לְפָנָיו, וְלֹא
 יֹאמֵר לוֹ אֶפְלוּ דְרָךְ שְׁחוּק: ^(ט) אִיךָ
 עֲשִׂיתָ כֵּךְ וְלֹא נִזְהַרְתָּ מִפְּנֵי, כִּי הָיָה
 לָךְ לְעֲשׂוֹת בְּעֵנְיָן אַחֵר. אוֹ אִם אָדָם
 אוֹמֵר לָךְ דְּבַר שִׁידְעָתָ כְּבָר - ⁹⁵ שִׁתָּק
 עַד שִׁיגְמֹר הַדְּבַר, ^(י) כִּי אוֹלֵי יַחְדָּשׁ

שקבל החוטא ענשו והבשר אדם כלה ונעשה דשן, צריך להסיר ולהשכיח
 שלא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים. ורמז שהנשמה אחרי שקבלה ענשה
 בנהר דינור, ראוי לכבדה כי בת מלך היא, והבעל תשובה ראוי לכבוד, כך
 הורים את הדשן אשר תאכל האש ושמו אצל המזבח.

י. כי אולי יחדש לך בו דבר שלא ידעת מתחילה. "שבעה דברים בגולם
 ושבעה בחכם, החכם... על מה שלא שמע אומר: לא שמעתי... וחילופיהן

ביאורים

ט. איך עשית כך ולא
 נזהרת ממנו. במסכת
 בבא מציעא (נח:): תנו
 רבנו, 'ולא תונו איש
 את עמיתו' (ויקרא
 כה, יז), באונאת דברים
 (אונאה על ידי דיבור)
 הכתוב מדבר... הא
 כיצד, אם היה (חבירו)
 בעל תשובה, אל יאמר
 לו זכור את מעשיך
 הראשונים (קודם
 שחזרת בתשובה,
 שענין זה גורם לו צער).
 וז"ל השל"ה (צו - פרק
 דרך חיים תוכחות
 מוסר): "להרים הדשן
 מעל המזבח. זה לשון
 הר"מ הבבלי בעשין
 סימן נ"ט, טעם מצוה
 זו, להודיעך שאחרי

שקבל החוטא ענשו והבשר אדם כלה ונעשה דשן, צריך להסיר ולהשכיח
 שלא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים. ורמז שהנשמה אחרי שקבלה ענשה
 בנהר דינור, ראוי לכבדה כי בת מלך היא, והבעל תשובה ראוי לכבוד, כך
 הורים את הדשן אשר תאכל האש ושמו אצל המזבח.

י. כי אולי יחדש לך בו דבר שלא ידעת מתחילה. "שבעה דברים בגולם
 ושבעה בחכם, החכם... על מה שלא שמע אומר: לא שמעתי... וחילופיהן

95. שתוק עד שיגמור הדבר. כלומר, אל תקפוץ להכנס לתוך דבריו ולומר:
 שמעתי כבר! אלא ישמע וישתוק.

לָךְ בּוֹ דְבַר שְׁלֵא יִדְעָתָ מִתְחִלָּה. גַּם
 יֵשׁ לוֹ הַנְּאִיָּה שִׁיאֹמַר לָךְ דְּבַר,
^(יא) וְאֶפְלוּ אִם יִדְעָתָ שְׁלֵא יַחְדָּשׁ לָךְ,
 תִּשְׁתַּק עַד שִׁיגְמֹר. שְׁנַיִם שָׁהִיו לָהֶם
 מְרִיבָה זֶה עִם זֶה וְאַחַר-כֵּן נִתְפָּסוּ
 יַחַד, אִינן לְשׁוֹם אַחַד מֵהֶם לְדַבֵּר
 וְלֹאמַר: "אַתָּה עֲשִׂיתָ לִי כֵךְ וְכָךְ,
 וְלָכֵן עֲשִׂיתִי לָךְ כֵךְ וְכָךְ", אֶפְלוּ אִינן
 יִדְעָתוֹ לְחַזֵּר לְמַחְלָקָתוֹ, כִּי מִתְוַךְ כֵּךְ
 שִׁיאֹמַר לוֹ: "אַתָּה עֲשִׂיתָ לִי כֵךְ", אוֹ
 יֵשִׁיב לוֹ תְּכַרְוּ: "אֲדַרְבֶּה, הַפְּשִׁיעָה

וחילופיהן בגולם, אצלו אפילו אם כולו לא שמע, כי אם רק איזה גריגר קטן
 קופץ ואומר: שמעתי כבר את חידושך... (עקב ענוה ה, ט).

יא. ואפילו אם ידעת שלא יחדש לך תשתוק עד שיגמור. "מסיר אזנו משמוע
 תורה גם תפילתו תועבה" (משלי כה, ט). מצוי הדבר מאד, כשאדם משמיע
 לחברו איזה דבר תורה, והלה יודע חידוש ורעיון זה מכבר, תיכף הוא
 מפסיקו ואומר לו: כבר שמעתי דבר זה! חידוש זה ידוע לי מומן... גם נוהג
 שכזה פוגע הוא בכבוד האומר.

- והנה אדם זה כשכא להתפלל, מורדים לו מהשמים כמדתו, ואין תפילתו
 נשמעת. וכך אומרים לו: כשחברך אמר לך אתמול דבר תורה הפסקת אותו
 בטענה כי כבר שמעת הדבר, אם כן איפוא גם את תפילתך שמענו כבר
 אלפי פעם, ומה לנו שוב פעם לשמוע ולקבל אותה?... הוי אומר: "מסיר
 אזנו משמוע תורה - גם תפילתו תועבה!" (ספר אגרת הטיול לר' חיים אחי
 המהר"ל).

היתה שלד", ומתוך כך יעזררו המריבה פעם אחרת; ואפלו אם לא תתעורר המריבה, ⁹⁶יבישהו שפשע.

יש יושב לפני חכם ושותק ויש לו שָׂכָר, כְּגוֹן שִׁכּוֹן לְשִׁמְעוּ; וְיֵשׁ שׁוֹתֵק וְיֵשׁ לוֹ עֲבָרָה, כְּגוֹן שִׁיחֲשָׁב: מַה אֲדַבֵּר לְפָנָיו, בֵּינָן שְׂאִינוּ יוֹדְעֵי לְהָשִׁיב לִי פְּרָאוֹי, הֲלֹא אֵינוּ יוֹדְעֵי ⁹⁸כְּנִגְדֵי כְּלוּם. וְיִזְהַר מֵאֵד, ⁹⁹כְּמוֹ שְׂאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ וְזָרוּנָם לְבָרְכָה (אבות ה, ז): ¹⁰⁰שְׂבָעָה דְבָרִים ¹⁰¹כְּגֹלָם, ¹⁰²וְשְׂבָעָה ¹⁰³בְּחֶכֶם. חֶכֶם אֵינוֹ מְדַבֵּר בְּפָנָיו מִי שְׂגֹדוֹל מִמֶּנּוּ ¹⁰⁴בְּחֶכְמָה ¹⁰⁵וּבְמַנְיָן, וְאֵינוֹ נִכְנָם ¹⁰⁶לְתוֹךְ דְּבָרֵי חֲבֵרוֹ, ¹⁰⁷וְאֵינוֹ נִבְהַל לְהָשִׁיב,

ביאורים

96. יבישהו שפשע. יבישהו על שפשע. ובכת"י: "יתבייש אותו שפשע".
97. שיכוין לשמוע. אינו מדבר כי רוצה ללמוד ממנו דברי חכמה כמה שיותר ולא להפסיד אף משהו מדבריו. 98. כנגדי. לעומת מה שאני יודע.
99. כמו שאמרו. במה שאמרו (כת"י). 100. שבעה דברים. שאינם ראויים ישנם. 101. כגולם. אדם שיש בו מעלות החכמה והמדות, אולם הוא עדיין חסר השלימות, שלא נגמר בדעתו לא בחכמה ולא במדות (רמב"ם, רע"ב).
102. ושבעה. מעלות כנגדם ישנם. 103. בחכם. שלם בחכמתו ובמידותיו.
104. בחכמה. שהרבה תורה יותר ממנו. 105. ובמנין. ששנותיו ותלמידיו מרובים משלו (רש"י). 106. לתוך דברי חברו. אלא ממתין לו עד שיסיים כל דבריו ורק אחר כך משיב. 107. ואינו נבהל להשיב. אינו מממהר להשיב מענה לשואלו, אלא שומע כל אשר ברצון השואל לדבר ולהאריך בשאלה, ומעיין דבר היטב עד שיהיו הדברים ברורים לפניו, כדי שתהא תשובתו ניתנת

¹⁰⁸שואל כענין ¹⁰⁹ומשיב כהלכה, ¹¹⁰ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה ¹¹¹שלא שמע אומר ¹¹²"לא שמעתי", ¹¹³ומודה על האמת; ¹¹⁴והילופיהם כגולם. אמר החכם: ¹¹⁵מי שמדבר בחכמה ובהשכל - ¹¹⁶כמלח בתבשיל. ויש ¹¹⁷חן לדברי הנבונים ¹¹⁸כנופך

ביאורים

כהלכה (רבינו יונה, מאירי, רע"ב). 108. שואל כענין. כפי הענין שעוסק בו הנשאל. 109. ומשיב כהלכה. ומתוך כך משיב לו רבו תשובה נכונה כהלכה, שאם ישאל את רבו בענין שאינו עוסק בו כעת, עלול הרב להשיב שלא כהלכה, כיון שאין דעתו נתונה באותה סוגיא (מגן אבות והרע"ב). 110. ואומר על ראשון וכו'. אומר דברי תשובה לדברים שנשאל, כפי הסדר, על מה שנשאל ראשון משיב ראשון ועל מה שנשאל אחרון משיב אחרון, ואינו מקדים את המאוחר. שהמשיב שלא כפי הסדר, גורם לבלבול אצל הלומד ממנו (רש"י, מאירי. וכ"כ הרע"ב ומגן אבות). 111. שלא שמע. מרבותיו, אלא אומר מדעתו על פי סברתו. 112. לא שמעתי. מרבותי בדבר זה, וכך יראה לי. (רבינו יונה). 113. ומודה על האמת. אם ניכר לו שאין האמת כדבריו, ואינו בוש לומר טעיתי. ואף אם יחכם ויש בידו להצדיק דבריו על ידי טענות וסברות, אינו חש לניצוח כיון שיודע בלבו שהאמת עם חבריו (רמב"ם, רבינו יונה, מאירי רע"ב). 114. והילופיהן. של אלו השבעה דברים ישנם. 115. מי שמדבר בחכמה ובהשכל. שאינו מרבה בדבורים מיותרים אלא מדבר במידה ובטעם. 116. כמלח בתבשיל. כשם שמלח נותן טעם טוב בתבשיל רק אם הוא במידה הראויה. 117. חן לדברי הנבונים. דבריהם מוצאים חן בעיני זולתם. 118. כנופך כמשבצות זהב. כאבן יקרה הנתונה במשבצות זהב, שחוקק בתוך הזהב מקום להכנסת האבן, כעין שקע למדת האבן ומשקע את האבן במשבצות, נמצאת המשבצת סובבת את האבן מכל צדדיה סביב (עפ"י רש"י שמות כח, יא). וכוונתו, כמו שהאבן היא יפה ומוצאת חן כאשר היא משבצת בזהב מסיבי לה, כן לגבי דיבור

בְּמוֹשְׁבֵי צוֹת זָהָב. "חֲכָמַת הַמַּסְכֵּן בְּזוּיָה" ¹¹⁹ וְדַבְּרִי אִינֶם נִשְׁמָעִים" (קהלת ט, טז). ¹²⁰ וְיִשִּׁים דְּבָרָיו בְּפִי שֶׁל חָכָם וְעֲשִׂיר פְּרִי ¹²¹ לְהַשְׁמִיעַ, אֲבָל הוּא יִשְׁתַּק.

בְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: ¹²² הָאָדָם הַעוֹשֶׂה דִלְת לְפִתְחוֹ, יֵשׁ לוֹ עֵת לְפִתּוֹחַ וְעֵת לְסָגֵר, כִּי יִסְגֵר דִלְתֵי פִיו, כִּי יֵשׁ שְׁנֵי דִלְתוֹת: הַשְּׁפָתִים וְהַשְּׁנִינִים. וְהִזְהַר מְאֹד לְפִתּוֹחַ פִּיךָ, וְשֹׁמֵר לְשׁוֹנְךָ, כְּמוֹ שֶׁתִּשְׁמַר כֶּסֶף וְזָהָב וּמְרַגְלֵיזוֹת בְּחֻדְרְךָ וּבִתְוֹךְ הַתְּכָה וְתַעֲשֶׂה מִסְגֵּרַת לְמִסְגֵּרַת, כִּי תַעֲשֶׂה לְפִיךָ. רֵאָה אֵיךְ הָיוּ הָרֵאשׁוֹנִים נֹזְהָרִים מִשִּׂיחָה בְטֻלָּה כֹּל יְמֵיהֶם. וּבָזָה הָעֲנִין תִּקְנֶה גְדוּלָּה לְהַתְפַּלֵּל בְּכּוֹנֵנָה, כִּי רַב כְּטוֹל הַכּוֹנֵנָה בַתְּפִלָּה פֶּא מְדַבְּרִים בְּטִלִּים ¹²⁴ הַקְּבוּעִים בְּלִבּוֹ. גַּם

ביאורים

האדם כאשר מדבר מילה נכונה ובמקום הראוי לה היא מוצאת חן בעיני השומעים כנופך במושב האבן (אור הפנינים). 119. ודבריו אינם נשמעים. בכת"י מוסיף: "ונפקא מינה, אם יראה אדם שאין דבריו נשמעים, ילך אצל אדם שדבריו נשמעים". 120. וישים דבריו בפיו של חכם ועשיר. שדבריהם נשמעים. 121. כדי להשמיע. כדי שהם ישמיעו את דבריו לאחרים כי מהם יקבלו יותר. 122. האדם העושה. כמו שאדם עושה. 123. יסגור דלתי פיו כי יש שני דלתות. בכת"י הגירסא: יסגור דלתי פיו בשתי דלתות השפתים והשיניים. 124. הקבועים בלבו. כיון שחושב עליהם תמיד, וגם בעת התפלה.

יב. השתיקה היא גדר גדול ליראת שמים. בספר ראשית חכמה (שער התשובה פ"ו) כתב: "ומי שרוצה ^(ב) הַשְּׁתִיקָה הִיא גְּדוֹל לְיִרְאֵת-שָׁמַיִם, כִּי אֵי אֶפְשָׁר לְהִיזוֹת יִרְאֵת-שָׁמַיִם בְּלֵב ¹²⁵ הַמְּרַבֵּה דְּבָרִים.

להיות דבוק באלהיו ימעט אפילו בדברים הצריכים לו וירבה בשתיקה כדפירש בפסוק "מי האיש החפץ חיים", כי עיקר החיים היא הדביקות כדכתיב 'זאתם הדבקים בה' אלהיכם חיים".

ושם בשער הקדושה פ"י כתב: "ומכאן תדע כמה מעלת השומר רוח הבל היוצא מפיו, שהוא רומז למקום עליון, ולכן זוכה להתלבש ברוח הקודש... ומכלל המאמר מובן שכל שיש פגם בפיו או בדבורו אין שם ידו"ד שורה שם ויתחייב לתקן את אשר עוות, וכשם שהעונש גדול, כך המקדש פיו שכרו גדול כי מקדש את השכינה הנקראת פה, ולכן זוכה לרוח הקודש כדפירשנו לעיל".

כתב הגר"א (אבן שלמה פ"ז): "על ידי שמירת הפה משתמר הנפש מכל חטא, אבל המרחיב שפתיו אעפ"י שיש לו נפש טובה ועושה מצות הרבה וכמה גדרים, יהיה לו מחיתה לכל ע"י פיו, וכל תשוקתו לדבר מצוה מתבטל ע"י זאת. ועד יום מותו צריך האדם להתיסר, ולא בתעניתים וסיגופים רק ברסן פיו ובתאוותו, וזהו התשובה, וזה כל פרי העוה"ב כמ"ש כי נר מצוה וגו', אבל דרך חיים תוכחת מוסר, וזהו יותר מכל התעניתים וסיגופים שבעולם. וכל רגע ורגע שאדם חוסם פיו זוכה בשבילו לאור הגנוז שאין מלאך ובריה יכולים לשער".

ביאורים

125. המרבה דברים. כיון שמחשבתו בדברים בטלים שמדבר הרי אין לבו פנוי למחשבת יר"ש.

ארגון "ארחות יושר"

נוסד בהכוונתו של מרן שר התורה הגר"ח קנייבסקי שליט"א, על מנת להנחיל את לימוד המוסר בצורה יסודית ובאופן עקבי בקרב כל חלקי העם.

כדי להגשים מטרה זו מקיים הארגון פעילות מגוונת בנושא זה, ובראשה - הפצת הלימוד בחוברות "ארחות המוסר" בשיעורי תורה ברחבי הארץ, בהיכלי הישיבות והכוללים, בתלמודי תורה ובבתי חינוך לבנות.

לפניכם סקירה קצרה על פעולות הארגון:

בית מדרש גבוה "אורחות יושר" מאגד בתוכו קבוצות נבחר של מגידי שיעורים, אשר להם נסיון רב של שנים במסירת שיעורים בבקאות ובעיון, בהלכה ובמוסר, בהסברה בהירה וקולחת. בביהמ"ד עוסקים הרבנים שליט"א בהכנת השיעורים הנאמרים על ידם, הן בדף היומי והן בסוגיות עיוניות והלכתיות.

בית מדרש גבוה למגידי שיעורים

סדרי מוסר בכוללי האברכים

הוקמה על ידינו מסגרת ללימוד חוברות "ארחות המוסר" בכוללי האברכים, לאחר סדרי הלימוד הקבועים, על מנת להטמיע את חשיבות העיסוק בספרי מוסר באופן מיוחד לעמלי תורה, בבחינת "ראשית חכמה יראת ה'", לחיזוק ביראת שמים ובתיקון המעשים והמידות כיאה ללגיון של מלך.

64 כוללים

"מדרשת בת-שבע"

"כה תאמר לבית יעקב". לזכרה הדגול של הרבנית מרת בת שבע קניבסקי ע"ה, אשר נתפרסמה ביראתה, בצדקתה ובמעשיה המופלאים, הקמנו מסלול מיוחד לבנות ישראל, בבתי הספר, בסמינרים ובשיעורים לנשים. לימוד מתוך חוברות "ארחות המוסר" נעשה הן במסגרת הלימודים בבתי הספר והן בפעילויות שונות, וכן בחוגים לנשים, תוך שימת דגש על נושאים כמו: אהבת תורה, יראת שמים, צניעות ומידות טובות.

מכון "ארחות המוסר"

צוות תלמידי חכמים מופלגים, אשר ניהונו בידע רב ומעמיק בספרות התורנית הענפה, שוקד על הוצאה לאור של ספרי מוסר בעריכה חדשה ומאירת עיניים, מבוארים בטוב טעם, ומעוטרים ב"עיונים" מתוך דברי רבותינו - ראשונים ואחרונים. החומר מוגש בצורת חוברות חדשיות עם חלוקה זמנית, המופצות בכעשרים אלף עותקים, בשיעורי תורה, בהיכלי הישיבות והכוללים, בתלמודי תורה ובבתי הכנסת.

מנן שליט"א בכנס סיום ספר "ארחות יושר"

206 שיעורים

שיעורי תורה ברחבי הארץ

זכינו בס"ד להקים שיעורי תורה, ולשלב בשיעורי תורה הקיימים בכל רחבי הארץ את לימוד המוסר, כאשר בסוף כל שיעור לומדים בצוותא קטע יומי אחיד מתוך חוברות "ארחות המוסר". מעבר למעלת הקביעות אשר בגינה לא יעבור יום בלי לימוד מוסר, ובנוסף על רכישת ידע מקיף בספרים קדושים אלו, קיים גם "כח הציבור" באשר לומדים אלפי יהודים, גדולים וקטנים, בכל יום את אותו הקטע. הרבנים שליט"א מקבלים מילגה חדשית המהווה תמריץ ועידוד, ומדווחים במשוב בסוף החודש על רציפות הלימוד ועקביותו.

חברות "ארחות המוסר" ללימוד מוסר יומי

עד עתה יצאו לאור:

י"א חוברות של ספר "ארחות ישר"
וי"א חוברות מספר "ארחות צדיקים"

גם בתלמודי התורה ברחבי הארץ, עוסקים צאן-קדשים בלימוד המוסר המשולב בתכניות הלימודים, להחדרת יראת שמים ומידות טובות מגיל צעיר, כפי הוראתו הידועה של מרן בעל ה"קהילות יעקב" זצוק"ל. אין כמו חוברות אלו, הערוכות בצורה חדשנית, נוחה ונעימה, להאחיב על צעירי הצאן את לימוד המוסר אשר נחקק בקרבם כ"גירסא דינקותא", והשפעתו - אשר ניצנייה ניכרים כבר עתה - תלך ותגבר לאורך ימים ושנים.

104
ת"ת

שיעורי מוסר בתלמודי התורה

חיזוק המוסר בהיכלי הישיבות

"סדר מוסר" הנהוג בישיבות מקדמת דנא, קיבל חיזוק רב ומשמעותי מאז יצאו לאור חוברות אלו. רבים רבים בחורי החמד אשר קובעים בהן את לימודם בסדר מוסר בהשתוקקות ובהתלהבות, בהיותן עבורם משב רוח מרענן בתוכן ובצורה, קנן חדש מלא ישן. מחוזה מרנן לב לראות בני עליה יקרים מפז אשר נושאים באמתחתם חוברות אלו גם מחוץ לכתלי הישיבה, והוגים בהם בלכתם בדרך, בניסיעה באוטובוס, בהמתנה במקומות שונים ובכל עת מצוא.

77
ישיבות

